

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΓΡΑΗΛΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ 34ος • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 232 • ΑΠΡΙΛΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2011 • ΝΙΕΑΝ - ΣΙΒΑΝ 5771

REPUBLIQUE FRANÇAISE

POSTES

0,50

Η κρυμμένη ρίζα του αντισημιτισμού

Του ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ ΜΑΡΑΤΟΥ

ΕΧΕΤΕ ΠΟΤΕ ΑΝΑΡΩΤΗΘΕΙ γιατί η Παναγία παρουσιάζεται, συνήθως, στην ευρωπαϊκή εικονογραφία ως ξανθή, έφηβη και γαλανομάτα; Μελέτη αυτού του φαινομένου θα μπορούσε να οδηγήσει στις βαθύτερες, ανομολόγητες ρίζες της ενοχλήσεως από τα «εβραϊκά» και την υπενθύμιση της επιδράσεώς τους στον κόσμο. Υπενθύμιση δια της φυσικής παρουσίας των Εβραίων και την επικράτηση εβραϊκών εθίμων και τελετουργιών ως χριστιανικών. Είναι πιθανόν η αντίδρασις να μην είναι θρησκευτική και να είναι η φυσική αντίστασις λαών στην εισβολή αυτού που θα μπορούσε να ονομασθεί «πολιτικός ιμπεριαλισμός». Η υποσυνείδητος ενόχλησις, απέχθεια, αντιπάθεια ή φόβος, ονομάζονται με τον γενικό όρο: «αντισημιτισμός».

ΣΕ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ είχε εκφρασθεί η απορία για τις αιτίες του αντισημιτισμού, με την παρατήρηση ότι δεν φαίνεται, σε ιστορία χιλιετιών, να έχουν υποφέρει οι Έλληνες, οι άλλοι Ευρωπαίοι, επιθέσεις, διωγμούς, κατοχή ή άλλες καταστροφές από τους Εβραίους. Άρα πόθεν η αντιπάθεια;

ΜΟΥ ΕΙΧΕ ΔΙΑΦΥΓΕΙ η κατηγορία της Θεοκτονίας, δηλαδή ότι οι Εβραίοι είναι υπεύθυνοι για τον θάνατο του Ιησού, του Θεού μας, το μέγιστο και ασύλληπτο έγκλημα για το οποίο τιμωρούνται -αυτοί και τα τέκνα τους- εις τον αιώνα. Η ιδέα της ευθύνης αγέννητων και προσώπων ανυπάρχτων κατά την τέλεση εγκλήματος, είναι σαφώς εβραϊκή και δηλώνεται στην αρχή της Παλαιάς Διαθήκης. Κειμένου που ασχολείται αποκλειστικά με τις παραδόσεις και μύθους του εβραϊκού

λαού. Η ιδέα αυτή, της τιμωρίας απογόνων, είναι ασύμβατη με τις ελληνικές (και μετέπειτα ρωμαϊκές και δυτικές) ιδέες περί Δικαιοσύνης. Το «κάψιμο του Ιούδα», και τα σχετικά, είναι ανατολίτικης και εβραϊκής αντιλήψεως εκδικητικά φαινόμενα. (Βλέπουμε συχνότατα, σήμερα, ομοιώματα «ηγετών» να καίγονται σε αντιδυτικά συλλαλητήρια στην Μ. Ανατολή).

ΕΚΤΟΣ ΤΟΥΤΟΥ από θεολογικής πλευράς, εφ' όσον όλη η πορεία του Ιησού επί της Γης, από τον Ευαγγελισμό μέχρι την Σταύρωση, ήταν προδιαγεγραμμένη από την Θεία Πρόνοια, ο Ιούδας έπαιξε τον ρόλο που του είχε ανατεθεί. Ρόλο εν πλήρη γνώσει του Ιησού. Η αμαρτία του Ιούδα ήταν αμάρτημα «προνειακό», κατά Ιταλούς θεολόγους: «Peccato providenziale». Ούτως ή άλλως απήγγαστο. Κατά ποιόν τρόπο η προδοσία του Ιούδα αιτιολογεί το Άουσβιτς; -για να μην πάμε στην -π.χ.- Έξοδο από την Αίγυπτο.

ΟΣΩΝ ΑΦΟΡΑ το «Ολοκαύτωμα», πάντως, δεν πρέπει να αγνοείται ότι η Ναζιστική «ιδεολογία» είχε έντονα στοιχεία πολύ σκοτεινής θρησκευτικής λατρείας, με ρίζες σε πρωτόγονες αντιλήψεις για την ιερότητα -και αγνότητα του αίματος του γερμανικού λαού, συνδυασμένη με τον θάνατο. Μαύρες στολές με την νεκροκεφαλή στο πηλήκιο, νυκτερινές λαμπαδηδρομίες και όρκους.

ΕΝΩ Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ αφορά -αποκλειστικώς- το γένος και την φυλή των Εβραίων, η Χριστιανική δεν διαχωρίζει τα τέκνα του Θεού και ευαγγελίζεται την σωτηρία όλων. Οι Ισραηλίτες δεν προσηλυτίζουν. Ή είναι κανείς Εβραίος ή δεν είναι. Ούτε γίνεται ούτε ξεγίνεται. Γεννιέται. Είναι βιολογικό.

Συνέχεια στη σελ. 24

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Πίνακας του E. Delacroix που παριστάνει την πάλη του Ιακώβ με τον άγγελο του Θεού και τη μετονομασία του σε Ισραήλ (Γεν. λβ' 24-28). Γραμματόσημο των Γαλλικών Ταχυδρομείων - Ευγενική συμβολή του κ. Στέφανου Καζιάνη.

Χριστιανικό Πάσχα και Εβραίοι

Το Χριστιανικό Πάσχα αποτελεί το κομβικό σημείο των σχέσεων με τον εβραϊκό κόσμο. Επί πολλούς αιώνες -όπως είναι φυσικό- το κορυφαίο αυτό γεγονός βρίσκεται στο επίκεντρο θεολογικών, ιστορικών, πολιτισμικών, λαογραφικών, κοινωνικών ακόμη και πολιτικοοικονομικών μελετών που υπογράφονται από τα μεγαλύτερα πνευματικά ονόματα της ανθρωπότητας.

Στο ανά χείρας περιοδικό έχουμε καταχωρίσει στο παρελθόν σκέψεις και απόψεις, κυρίως Χριστιανών μελετητών, που εξετάζουν το κυρίαρχο αυτό θέμα από διάφορες πλευρές με πρόθεση κατανόησης, πέρα από τα καθιερωμένα περιτειχισμένα στερεότυπα της συλλογικής παράδοσης*.

Παράλληλα σημειώνουμε ότι με το ίδιο πνεύμα έχουν κυκλοφορήσει κατά καιρούς αυτοτελείς μελέτες από ιστορικούς και θεολόγους, ιδιαίτερα δε έχουν διατυπωθεί παραπλήσιες θεωρήσεις από φωτισμένους πολιούς Ιεράρχες της Ελληνικής Ορθοδοξίας καθώς και αποφάσεις της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος της 12^{ης} Απριλίου 1891, 10^{ης} Μαΐου 1910 κ.ά.

Με πνεύμα εξυπηρετήσεως του διαλόγου καταχωρούμε ασχολίαστα τα κείμενα που ακολουθούν.

Φονεύουσιν οι Εβραίοι τέκνα Χριστιανών δια το Πάσχα;

Γνωστή είνε βεβαίως εις τους ημετέρους αναγνώστας η υπάρχουσα ιδέα ότι παιδιά Χριστιανών, εκλιπόντα δι' οιονδήποτε λόγον, νομίζονται αρπαγέντα υπό των Ιουδαίων, ένθα υπάρχει κοινότης ιουδαϊκή. Πιστεύεται δε τούτο, επειδή δήθεν οι Ιουδαίοι έχουσι το έθος να φονεύωσι κατά το Φάσκα εν παιδίον Χριστιανών, ίνα μεταχειρισθώσι το αίμα αυτού προς τέλεσιν της εορτής ταύτης, ήτις παρ' αυτοίς δεν σημαίνει, ως το ημέτερον Πάσχα, την ανάστασιν του Σωτήρος, αλλά τελείται προς ανάμνησιν της απελευθερώσεως και εξόδου του Ιουδαϊκού έθνους εξ Αιγύπτου.

Η ιδέα όμως αυτή είνε καθαρά πρόληψις, επειδή ου μόνον εορτάζοντες οι Ιουδαίοι το Πάσχα δεν έχουσι χρεία αιμάτος προς τέλεσιν της πανηγύρεως, αλλά απ' εναντίας αι ιεραί αυτών βίβλοι απαγορεύουσι ρητώς την χρήσιν ου μόνον ανθρώπων, αλλά και ζώων κατά τας θρησκευτικάς αυτών τελετάς.

Απεδείχθη δε τρανώτατα η ανακρίβεια της προλήψεως ταύτης τω 1840, ότε συνέβη γεγονός λίαν αξιοπερίεργον, και όπερ εγένετο αφορμή ερευνών και ανακρίσεων, αίτινες ήγαγον εις το συμπέρασμα ότι η νομιζόμενη αυτή κακουργία των Εβραίων είνε καθαρόν γέννημα της φαντασίας.

Τω 1840 εχάθη αίφνης εν Ρόδω μικρός Ελληνόπαις, ηγνοείτο δε η τύχη αυτού, αλλά τα περιστατικά τα

προηγηθέντα της απωλείας του εγέννησαν την πεποίθησιν ότι το παιδίον ηρπάγη υπό των Εβραίων κατά το πιστευόμενον αυτών έθος.

Διηγούντο δηλαδή ότι Ιουδαίοι τινες εξήτουν ν' αγοράσωσιν ωά, κατά δε την είσοδον τινος των χωρίων της νήσου, ου μακράν της πόλεως, συνήντησαν γυναίκα Ελληνίδα, ήτις προσεφέρθη να πωλήση αυτοίς όσα αν θελήσωσιν. Αφ' ου δε συνεφώνησαν περί της τιμής, παρεκάλεσαν την πωλήτριαν να στείλη τα ωά εις τον οίκον των δια του υιού της, έχοντος ηλικίαν οκτώεννέα ετών, περιέγραψαν δε την οικίαν των κειμένην εν τη ισραηλιτική συνοικία. Η γυνή συνήνεσεν και ο παίς απήλθε μετά των Ιουδαίων, αλλ' ουδέποτε πλέον επέστρεψε. Την υστεραίαν η μήτηρ ανησυχήσασα περί του παδός ανήγγειλε το πράγμα εις την αρχήν. Πάντες δε οι Έλληνες της νήσου ηρεθίσθησαν κατά των Ιουδαίων, και κατηγορήσαν αυτών ότι κατά το έθος των έσφαξαν το παιδίον, ίνα μεταχειρισθώσι το αίμα του δια την εορτήν του Φάσκα.

Οι πρόξενοι της Αγγλίας, Αυστρίας και Σουηδίας, πιστεύσαντες εις τας προλήψεις του λαού, ηνάγκασαν τον πασσάν να ενεργήση αυστηρώς κατά των Ισραηλιτών. Ποιήσαντες δε οι Ιουδαίοι έφεσιν εις Κωνσταντινούπολιν, εκλήθησαν υπό του ανωτάτου δικαστηρίου να παρουσιασθώσιν αυτόθι αυτοπροσώπως. Ηκολού-

* Βλ. Ιω. Χ. Μούρτζιου, «Το φαινόμενο του αντισημιτισμού και η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία - Τα υμνολογικά κείμενα της Μεγάλης Εβδομάδος» τ. 197 (Μάιος - Ιούνιος 2005) - Hyam Massoby, «Ο Ισκαριώτης και οι ρίζες του Χριστιανικού αντισημιτισμού», στο ίδιο τεύχος - Γ. Θωμά «Το Πάσχα των Ελλήνων και το ... «μαρτύριο» του Ιούδα» τ. 220 (Μάρτιος - Απρίλιος 2009).

θησε δε τους κατηγορουμένους επιτροπεία τις των ομοθρήσκων αυτών. Η δίκη δεν ήργησε πολύ, τη δε 8 Ιουλίου εξεδόθη απόφασις αθωωτική. Ο πασσάς της Ρόδου επαύθη, η δ' ισραηλιτική επιτροπεία εισήγαγεν έφεσιν κατά των προξένων Αγγλίας, Αυστρίας και Σουηδίας, ζητούσα την πληρωμήν 150,000 γροσίων ως εξόδων του πλού και της εν Κωνσταντινουπόλει διαμονής. Αλλά και η Πόλη μη αρκεσθείσα εις τα γενόμενα, απεφάσισε να λάβη γενικώτερον μέτρον υπέρ των συκοφαντούμενων Ισραηλιτών. Και δη υπέβαλε τα θρησκευτικά αυτών βιβλία εις την εξέτασιν επιτροπείας ανδρών λογίων και εμπειρών της παρ' Εβραίοις θεολογίας, ήτις απεφάνθη ότι τα διαδιδόμενα είνε ψευδή, και ότι ρητώς απαγορεύεται εις τους Ιουδαίους η κατά τας τελετάς αυτών χρήσις αίματος ου μόνον ανθρώπων, αλλά και ζώων.

Το φιρμάνιον τούτο, εκδοθέν εν Κωνσταντινουπόλει τη 25 Οκτωβρίου του 1840, είνε άξιον αναγνώσεως ως διαλύον τα μυθεύματα περί του έθους τούτου των Εβραίων, δια τούτο δε παρατιθέμεθα αυτό ενταύθα.

«Πρόληψις αρχαία υφίσταται κατά των Εβραίων. Οι δε αμαθείς επίστευον ότι οι Εβραίοι είχαν την συνήθειαν να διαπράττωσιν ανθρωπίνους θυσίας, ίνα μεταχειρισθώσι το αίμα κατά τας τελετάς του Φάσκα. Ένεκα δε της ιδέας ταύτης οι Ιουδαίοι της Δαμασκου και της Ρόδου, υπήκοοι της ημετέρας αυτοκρατορίας, κατεδιώχθησαν υπ' άλλων εθνών. Αι συκοφαντίαι αι επινοηθείσαι κατά των Ιουδαίων τούτων και αι ταλαιπωρίαί, εις ας εξετέθησαν, έφθασαν μέχρι του αυτοκρατορικού ημών θρόνου. Αλλά προ βραχέος χρόνου Ιουδαίοι τινες κατοικούντες εν τη νήσω Ρόδω μετηνέχθησαν εις Κωνσταντινούπολιν, ένθα υπεβλήθησαν εις δίκην και εδικάσθησαν συμφώνως με την νέαν νομοθεσίαν. Απεδείχθη δε τελείως το ψεύδος των κατηγοριών των εξαγγελθεισών κατ' αυτών. Εγένετο δε υπέρ αυτών παν ό,τι η δικαιοσύνη και ευθύτης υπηγόρευον. Εκτός τούτου δε τα θρησκευτικά βιβλία των Εβραίων υπεβλήθησαν εις την εξέτασιν ανδρών πεπαιδευμένων, λίαν εμπειρών της θεολογικής εκείνων φιλολογίας. Το πόρισμα δε των ερευνών τούτων κατέδειξεν ότι είνε αυστηρώς απηγορευμένη εις τους Ιουδαίους η χρήσις ου μόνον αίματος ανθρωπίνου, αλλά και αυτού του των ζώων. Έπεται άρα εντεύθεν ότι αι κατ' αυτών καταγγελίαι είνε καθαράι συκοφαντίαι. Δια τούτους τους λόγους και ένεκα της συμπαθείας, ήν τρέφομεν προς πάντας ημών τους υπηκόους, δεν δυνάμεθα να επιτρέψωμεν ίνα το ιουδαϊκόν έθνος, ου η αθωότης εν τω καταγγελθέντι εγκλήματι

ανεγνωρίσθη, ταλαιπωρήται το εξής και τυραννήται δια κατηγορίας, αίτινες ουδεμίαν έχουσι βάσιν αληθείας. Διατάσσομεν δε ίνα, συνωδά προς το Χατι-σερίφ το κηρυχθέν εν Γκιουλχανέ, το ιουδαϊκόν έθνος κέκμηται τα αυτά πλεονεκτήματα και χαίρη ταυτά προνόμια και τα παραχωρούμενα εις τα άλλα έθνη τα υποκείμενα εις την ημετέραν αρχήν κτλ. κτλ.».

Αλλά πόθεν άρα προήλθεν η περίεργος αύτη και ψευδής πρόληψις κατά των Εβραίων. Κατά τινα γερμανόν συγγραφέα ο λόγος αυτής είνε ο εξής. Κατά τινα παράδοσιν ταλμουδικήν, ής η ευσεβής ανάμνησις διετηρήθη μέχρι των καθ' ημάς χρόνων παρά τοις Ισραηλιταις, διαρκούσης της εν Αιγύπτω δουλείας, βασιλεύς τις της χώρα ταύτης, τυραννούμενος υπό λέπρας, διέταξε την σφαγήν πολλών παιδων Ιουδαίων, ίνα θεραπευθή λουόμενος εν τω αίματί των. επειδή υπήρχεν ιδέα διαδομένη κατά τους χρόνους εκείνους, καθ' ην επετυγχάνετο η θεραπεία της νόσου ταύτης δια λουτρού αίματος, έτι νεαλούς και θεσμού, της δε θεραπείας ταύτης εγίνετο συχνά χρήσις υπό των μεγιστάνων της χώρας των προσβαλλομένων υπό της λέπρας, οίτινες ηγόραζον ή έκλεπτον παιδιά, έκοπτον τον λαϊμόν των και ελούοντο εν τω αίματί των. Αφ' ου δ' εφέροντο ούτω προς τα τέκνα της παρ' Αιγυπτίους κατωτάτης τάξεως, δυνάμεθα να πιστεύσωμεν ότι διέπραττον τούτο έτι μάλλον προς τα τέκνα των Ιουδαίων, εφ' ων τότε εβάρυνεν η ωμοτάτη δουλεία. Επειδή δε το Φάσκα των Ιουδαίων σκοπόν έχει τον πανηγυρισμόν της εξόδου αυτών και ελευθερώσεως από της Αιγύπτου, φυσικόν είνε και πρόπον να ενθυμούνται κατά την εορτήν ταύτην και να ενθυμίζωσι και εις τα τέκνα των, δια τε λόγων και συμβόλων, όλας τας πληγάς και τας βασάνους της αρχαίας δουλείας, ίνα η προς τον θεόν ευγνωμοσύνη η ακόμη μεγαλητέρα. Δια τούτο δε οι ταλμουδισταί ανέγραψαν εν τοις παραγγέλμασιν αυτών και τούτο, *να ποιώνται κατά την εσπέραν του Φάσκα χρήσιν οίνου πολύ ερυθρού*, ίνα ενθυμούνται την σκληρότητα των τυράννων της Αιγύπτου.

Εντεύθεν δε προήλθεν η παράδοξος πρόληψις ότι οι Ιουδαίοι πίνουσιν αίμα κατά την εσπέραν του Πάσχα, και ότι, μη θέλοντες να σφάξωσιν ομοθρήσκους, προτιμώσι τα τέκνα των Χριστιανών. Η πρόληψις αύτη, επικρατήσασα καθ' όλον τον μεσαιώνα, δεν είνε και σήμερα εντελώς εξηλειμμένη, αλλ' εκλείπει οσημέραι πιστεύομεν δε ότι τανωτέρω θα πείσωσι περί του ανυπάρκτου της συνηθείας ταύτης και τους αμφιβάλλοντας έτι.

[*Εστία, 1881 - Αρχείο Λέων Σαλτιέλ*]

«Λάθος η απόδοση της σταύρωσης του Ιησού στους Εβραίους»

ΒΑΤΙΚΑΝΟ. Είναι λάθος να αποδίδεται η σταύρωση του Ιησού στους Εβραίους ως σύνολο, επισημαίνει ο Πάπας Βενέδικτος στον δεύτερο τόμο του βιβλίου του «Ο Ιησούς της Ναζαρέτ», που κυκλοφορεί σύντομα. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία είχε διασαφηνίσει το θέμα αυτό το 1965, με την εγκύκλιο «Nostra aetate». Όμως, εβραϊκές οργανώσεις χαρακτήρισαν σημαντικό το γεγονός ότι ο Πάπας εκλαϊκεύει το ζήτημα αυτό σε βιβλίο.

Όπως αναφέρεται ο Πάπας γράφει:

«Πρέπει να διερωτηθούμε τώρα: ποίοι ακριβώς ήταν οι κατηγοροί του Ιησού Χριστού;» σε αντίστιξη με τους ισχυρισμούς στο κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο, πως «ήταν οι Εβραίοι». «Το ότι ο Ιωάννης χρησιμοποιεί την έκφραση αυτή ουδόλως και κατά καμία έννοια σημαίνει, όπως θα μπορούσε να υποθέσει ο σύγχρονος αναγνώστης, ότι «ο λαός του Ισραήλ, γενικώς, είναι ρατσιστής στο χαρακτήρα του». «Τελικά, ο Ιωάννης ήταν Εβραίος, όπως κι ο Ιησούς Χριστός κι οι υποστηρικτές του. Όλη η πρώιμη χριστιανική κοινότητα αποτελείται από Εβραίους», γράφει ο Πάπας. Ο Ιωάννης αντιδιαστέλλει με την «Αριστοκρατία στο Ναό», που ήθελε να θανατωθεί ο Ιησούς Χριστός επειδή δήλωνε: «είμαι ο βασιλιάς των Εβραίων», παραβιάζοντας τον θρησκευτικό τους Νόμο. «Η Αριστοκρατία του Ναού ήταν η πραγματική ομάδα κατηγορών του Ιησού Χριστού, όχι οι Εβραίοι της εποχής του», καταλήγει ο Πάπας.

[Καθημερινή, 3 Μαρτίου 2011]

Ένα πανελλήνιο τραγούδι για τα πάθη του Χριστού

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΩΜΑ

Για να έρθει η Ανάσταση του Χριστού έπρεπε βέβαια να προηγηθεί ο θάνατός του, κι αυτός ο θάνατος δεν μπορούσε να μη φέρει θρήνο στο λαό, αλλά και στην ίδια τη μάνα του Χριστού. Ένας θρήνος που βρήκε την έκφρασή του σε στίχους συγκινητικούς και βαθιά ανθρώπινους, για να παγιωθούν αυτοί οι στίχοι και να αποτελέσουν το λεγόμενο μοιρολόι ή καταλόγι της Παναγίας, που σαν μάνα έπρεπε -για τη λαϊκή αντίληψη- να πονέσει για το δράμα του γιου της, μια προέκταση του ανθρώπινου πόνου για τα πάθη στο επίπεδο της Παναγίας.

Το μοιρολόι αυτό -δεν ξέρουμε τον τόπο της προέλευσής του- δέχτηκε κατά τη μεταφορά του στην Ελλάδα κάποιες παραλλαγές, στη βάση του όμως παραμένει το ίδιο. Είναι η αναγκαιότητα υπόμνησης κάποιων πραγματικών και φανταστικών δοκιμασιών του Θεανθρώπου από τη μία, κι από την άλλη είναι η ανθρώπινη ανάγκη του θρήνου μπροστά σ' έναν νεκρό. Έτσι δηλώνεται η ολόψυχη συμμετοχή του λαού στον πόνο της Παναγίας - μητέρας, μια συμμετοχή που συναντούμε και στα ευαγγέλια, ακόμα και στα απόκρυφα, και βέβαια στους υμνωδούς της Εκκλησίας. Ιδιαίτερα στους χρόνους της Τουρκοκρατίας το μοιρολόι αυτό τονιζόταν με έμφαση, αφού υπήρχε γενικά ένα πένθιμο κλίμα στο λαό, και οι ξαφνικοί θάνατοι από βιαιότητες των Οθωμανών ή από πολέμους ευνοούσαν στην έκφραση πονεμένων στίχων. Με τούτο το μοιρολόι, δηλαδή, οι Ελληνίδες μάνες θρηνούσαν, όχι μονάχα το Χριστό, αλλά και το αγαπημένο παιδί της ή κάποιο συγγενικό πρόσωπο, που χάθηκε αναπάντεχα. Ήταν κι αυτός νομίζω ένας λόγος που καλλιέργησε τη διάρκεια του θρήνου, ώστε ο τελευταίος να διατηρηθεί κι έως τις πρώτες δεκαετίες του περασμένου αιώνα. Στο Πήλιο το θρηνητικό τραγούδι επαναλαμβανόταν έως τα 1920-1930, για να ατονήσει από κει και ύστερα και σιγά -σιγά να σβήσει εντελώς. Έχουμε ωστόσο μια καταγραφή του από το Γιάννη Κορδάτο και σχετική δημοσίευση στο περιοδικό «Νέα Εστία» (15 Ιανουαρίου 1931):

“Κίνησε η κυρά η Παναγιά να πάη στον Άγιο Τόπο. Στο δρόμο όπου πήγαινε, στο δρόμο που πηγαίνει χρυσό αγκωνάρι βρήκε και ακούμπησε κάθισ’ να ξαποστάσ’ κι αποκοιμήθηκε. Πέρασ’ ο Χριστός και με τη δεξιά του την εσκούντησε.

- Κοιμάσαι, μάνα μου, κυρά του κόσμου, κοιμάσαι, μητέρα μου, ή αγρυπνάς;

*Ούτε κοιμάμαι, χρυσό μου τέκνο, ούτε αγρυπνώ,
όνειρο είδα στον ύπνο μου και δειλιώ να σου το πω (...)*

Ολα καλά έως εδώ, γιατί από δω και κάτω το τραγούδι κινείται σε επίπεδο μίσους ενάντια στους Εβραίους με χαρακτηρισμούς όπως «οι άνομοι Εβραίοι, οι άνομοι και τα σκυλιά οι τρισκαταραμένοι» που «πήραν τη βουλή για να σταυρώσουν το Χριστό των πάντων Βασιλέα...». Έτσι παντού σε όλη την Ελλάδα τα παιδιά έτρεχαν από σπίτι σε σπίτι σε χωριά και σε πόλεις και το τραγουδούσαν, έστω κι αν λίγο πιο πέρα υψώνονταν σπίτια Εβραίων. Το έλεγαν ελεύθερα, αφού δεν βρισκόταν ταγός της Εκκλησίας να υψώσει φωνή ώστε να πάψει το εβραϊκό τραγούδι. Κανένας αρχιεπίσκοπος, απ' όσο ξέρω, αλλά και κανένας ιεροκήρυκας από κείνους που έτρεχαν σε χωριά και πόλεις κάθε σαρακοστή πριν από το Πάσχα κηρύττοντας, δεν ύψωσε φωνή ώστε να σταματήσει αυτή η λεκτική επίθεση κατά των Εβραίων. Ας ζούσαν μαζί σ' έναν τόπο. Ας εργαζόνταν σε οικονομικούς και άλλους τομείς, ας δέχονταν τις ίδιες мүόρες και συμφορές κι ας έψελναν στους ναούς το «Αγαπάτε αλλήλους» και το «(...) πάντες εν Χριστώ αδελφοί». Το αντιεβραϊκό τραγούδι κρατούσε καλά για αιώνες. Το ίδιο κρατούσε καλά και η άλλη αντιεβραϊκή εκδήλωση κάθε Πάσχα, το «κρέμασμα και το κάψιμο του Ιούδα», σε όλη την Ελλάδα κι αυτή. Κατασκεύαζαν, δηλαδή, ένα ανθρώπινο ομοίωμα με άχυρα συμπιεσμένα σε σακί, και το κρεμούσαν σε δέντρο ή σε πρόχειρο ικρίωμα για να το χτυπάνε με μανία, και με όπλα και με μαχαίρια ακόμα, έως ότου το παραδίνανε στις φλόγες το βράδυ της Ανάστασης ή κατά τη δεύτερη Ανάσταση. Όλα αυτά βέβαια, μέσα σε κατάρες και ιαχές θριάμβου σαν να τιμωρούσαν τον Ιούδα! Για την πασχαλινή αυτή εκδήλωση προκλήθηκαν κάποιες αντιδράσεις από την κορυφή της Εκκλησίας. Πρώτη, απ' όσο μπορώ να γνωρίζω, ήταν εκείνη της Ιεράς Συνόδου (12 Απριλίου 1891), που με εγκύκλιο στις Μητροπόλεις συνιστούσε να σταματήσει το αντιεβραϊκό έθιμο. Ακολούθησε και μια άλλη το 1910, κι αρκετά χρόνια πιο ύστερα, άλλη εγκύκλιος όπου υπογραμμιζόταν ανάμεσα στ' άλλα και η βαθιά ανθρώπινη θέση, ότι: «(...) τα αντιχριστιανικά ταύτα έθιμα συντελούσι τα μέγιστα και εις την δημιουργίαν ψυχρότητος μεταξύ του ορθοδόξου πληρώματος και των συμπολιτών ημών Ισραηλιτών,

οι οποίοι κοινήν σήμερον μεθ' ημών έχουσι την πατρίδα και (...) επ' ουδενί λόγω επιτρέπεται να θίγεται η φιλοτιμία αυτών διά πράξεων και φράσεων, αίτινες ευκόλως δύνανται να εκληφθώσιν ως προσβλητικά διά τ' Έθνος των Ισραηλιτών» (περιοδ. «Χρονικά», Μάρτιος-Απρίλιος 2001, σελ. 8).

Απ' την πλευρά της Πολιτείας ή έστω ενός κρατικού μηχανισμού, καμιά εναντίωση στη συνήθεια, απ' όσο μπορώ να γνωρίζω. Μονάχα το Πάσχα του 1849 σημειώνεται στην Αθήνα μια σκληρή αντίδραση από την Αστυνομία. Πήγαν, λέει, τότε Αθηναίοι να κάψουν ένα ομοίωμα του Ιούδα, αλλά η Αστυνομία τους εμπόδισε, κι έτσι... γλύτωσε ο «Ιούδας» εκείνο το Πάσχα στην Αθήνα. (Εφημ. «Το Βήμα», Πάσχα 1964). Μα ούτε το «κρέμασμα και το κάψιμο του Ιούδα», ούτε το αντιεβραϊκό τραγούδι πήρε τέλος. Το τελευταίο μάλιστα συνεχίστηκε σε αρκετές περιοχές έως και τη δεκαετία του 1920, για να ατονήσει από κει και ύστερα. Έμεινε όμως ζωντανό στη μνήμη κάποιων ηλικιωμένων έως και μετά την Κατοχή. Στη Ζαγορά πάντως το τραγούδι αυτό των παιδιών κινήθηκε σε πιο ανθρώπινα επίπεδα - στα σίγουρα κι αλλού - χωρίς τις προκλήσεις των χαρακτηρισμών ενάντια στους Εβραίους. Έτσι το διασώζει ο Γιάννης Κορδάτος στο παραπάνω περιοδικό όπως το άκουγε στη Ζαγορά:

*«Οι Εβραίοι μας πιάσανε, ξύδι και καπνιά μας ποτίσανε,
τρία καρφιά μας μπήξανε, ένα στα πόδια μας
κι ένα μες στην καρδιά μας.
- Αληθινή 'σαι, μάνα μου, αληθινό και τ' όνομά σου.
Άιντε, μανάκα μ' στο καλό και διάφορο μην έχεις.
Μόνο το Μεγασάββατο, τότε να με παντέχεις,
που θα λαλήσει ου πετ'νός, θα χτ'πήσουν οι
καμπάνες».*

Ευτυχώς σήμερα τούτος ο επιτάφιος θρήνος με τα αντιεβραϊκά στοιχεία, έχει σιγήσει και στο πιο απόμακρο ελληνικό χωριό. Καιρός να σβήσει και «το κρέμασμα του Ιούδα» από κάποια νησιά μας, αλλά και τον Άγιο Νικόλαο Λασιθίου, όπου παίρνει ακόμα μια γενικότερη και πανηγυρική μορφή. Να σβήσει, έστω και αν συντηρούν το έθιμο για τουριστικούς λόγους.

[Θεσσαλία (Βόλου), 18-19 Απριλίου 2009]

68^η επέτειος από το διωγμό των Ελλήνων Εβραίων της Κομοτηνής (Μέσα από την ιστορία της οικογένειας Κασσαβή)

Του ΒΑΣΙΛΗ ΡΙΤΖΑΛΕΟΥ

Τον Φλεβάρη του 1943 ο Ερρίκος-Ααρών Κασσαβή και ο φίλος του Ρενέ Λεβή ήταν οι μοναδικοί Εβραίοι της Κομοτηνής που αναμείχθηκαν στην αντιστασιακή οργάνωση του ΕΑΜ. Όταν οι κατακτητές συνέλαβαν μέλη της Αντίστασης, ο Ρενέ Λεβή κατέληξε στα κρατητήρια της Ασφάλειας ενώ ο Ερρίκος Κασσαβή παρέμεινε ελεύθερος. Όχι όμως για πολύ καιρό. Η ναζιστική θηριωδία και οι πρόθυμοι Βούλγαροι συνεργάτες επιφύλασαν μαρτυρικό τέλος στον Ερρίκο.

Ο Ερρίκος γεννήθηκε το 1910 στην Κομοτηνή και ήταν ένα από τα πέντε παιδιά του ράπτη Γιακού Κασσαβή και της Ζιμπούλ Οβαδιά. Ο πατέρας του Ερρίκου πέθανε στη διάρκεια της πρώτης βουλγαρικής Κατοχής (το 1917) και γνωρίζουμε ελάχιστα για εκείνον. Ήταν γιος του ζαχαροπλάστη Μωσέ Κασσαβή (πέθανε το 1921). Η καταγωγή τους ήταν μάλλον από την Αδριανούπολη και φαίνεται πως εγκαταστάθηκαν στην Κομοτηνή γύρω στα 1875. Εκτός από τον μεγαλύτερο αδερφό του Μορδό, τα αδέρφια του Γιακού ήταν γεννημένα στην Κομοτηνή ανάμεσα στα χρόνια 1876 και 1900. Ο μεγαλύτερος Μορδό και ο μικρότερος Λεόν ήταν υφασματέμποροι στην οδό Ιωαννίνων και τα άλλα δύο αδέρφια, ο Γιοσέφ και ο Δάρειος, ήταν έμποροι ψιλικών. Όσο ζούσε, ο Γιακού διατηρούσε το ραφτάδικό του σε ιδιόκτητο μαγαζί στην οδό Μπιζανίου 6. Η γυναίκα του Ζιμπούλ καταγόταν επίσης από την Αδριανούπολη (γεν. 1872).

Το πατρικό της οικογένειας Κασσαβή βρισκόταν στην οδό Δορυλαίου 4 (παλαιότερα «Χατζή Ιπεκτσή 152»), κοντά στην οδό Φιλίππου. Το σπίτι ήταν στα όρια της ισραηλιτικής συνοικίας (ή των «εβραϊκών» στη σημερινή οδό Καραολή) και της συνοικίας «Χατζή Ιπεκτσή» («συνοικίας των

μεταξάδων» στα ελληνικά). Όπως συνηθιζόταν στα προπολεμικά χρόνια, οι οικογένειες του Για-

Επιγραφή στο Μνημείο Ολοκαυτώματος.

κό, του Δαρείου και του Γιοσέφ Κασσαβή κατοικούσαν στο ίδιο σπίτι της οδού Δορυλαίου. Η χήρα Ζιμπούλ, με τη βοήθεια των κουνιάδων της, μεγάλωνε τα παιδιά της, τον Μώυς, τον Γιουδά (γεν. 1904), τον Σολομώντα (1908), την Εστέρ (1909) και τον Ερρίκο-Ααρών (1910). Ήταν μια παραδοσιακή εβραϊκή οικογένεια της Κομοτηνής. Μεταξύ τους μιλούσαν ισπανοεβραϊκά (λαδίνο) ενώ τα παιδιά έμαθαν λίγα στοιχεία από διάφορες γλώσσες ανάλογα με την εποχή: τα μεγαλύτερα διδά-

χτηκαν γαλλικά, ισπανοεβραϊκά, εβραϊκά και τουρκικά στο γαλλοεβραϊκό σχολείο της Αλλιάνς στην Κομοτηνή στην οθωμανική εποχή, ενώ τα μικρότερα υποχρεώθηκαν να μάθουν βουλγαρικά αντί των τουρκικών στην πρώτη βουλγαρική κατοχή (1913-1918). Ενδεχομένως, μόνον ο Ερρίκος πρόλαβε να διδαχτεί ελληνικά στο εβραϊκό σχολείο μετά την απελευθέρωση της Κομοτηνής από τον ελληνικό στρατό.

Κατά το Μεσοπόλεμο τα παιδιά της Ζιπούλ Κασσαβή αποκαταστάθηκαν επαγγελματικά και όλα εκτός του Ερρίκου, και ίσως του Μωύς, δημιούργησαν τις δικές τους οικογένειες. Ο Γιουδά έγινε αργυραμοιβός και παντρεύτηκε τη Βιργινία (το 1935), κόρη του Κομοτηναίου αργυραμοιβού Πινχάς. Την επόμενη χρονιά, ο Σολομών παντρεύτηκε την Αλέγρα Τορόν, την κόρη ενός γνωστού Καβαλιώτη εμπόρου. Ο Σολομών ήταν φορτοεκφορτωτής και συνεταιρίστηκε με χριστιανό στην επιχείρηση «Γκρούδα, Κασσαβή και Σία» και με εβραίο στην επιχείρηση «Μπενσουά και Κασσαβή». Η Εστέρ παντρεύτηκε τον Βιτάλ Οβαδιά που ήταν γεννημένος στην Αλεξανδρούπολη. Ο Μωύς ήταν έμπορος και ο Ερρίκος ιδιωτικός υπάλληλος (πιθανότατα βοηθός του Σολομώντα).

Βουλγαρική Κατοχή: οι Εβραίοι χάνουν τις δουλειές τους

Λίγο πριν από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο η Ζιπούλ και τα παιδιά της Σολομών και Ερρίκος μετακόμισαν στην οδό Νέστορα Τσανακλή 16. Μετά την έναρξη της βουλγαρικής κατοχής, τον Απρίλιο του 1941, ακολούθησε η πιο δύσκολη και σκοτεινή περίοδος για τους Εβραίους της πόλης. Όπως συνέβη με όλους τους Έλληνες της Κομοτηνής, όσοι από τους Κασσαβή διατηρούσαν εμπορική επιχείρηση υποχρεώθηκαν να συνεταιριστούν με Βούλγαρο. Στην

Οδός της σύγχρονης Κομοτηνής.

πραγματικότητα ο Βούλγαρος ανέλαβε τον αποκλειστικό έλεγχο της επιχείρησης. Από το Σεπτέμβριο του 1942, όταν εφαρμόστηκε ένας νέος και σκληρότερος αντισημιτικός νόμος της βουλγαρικής κυβέρνησης, οι περισσότεροι Εβραίοι έχασαν και τυπικά τις δουλειές τους στην Κομοτηνή.

Από το Δεκέμβριο του 1942, οι Κασσαβή, όπως και όλοι οι Εβραίοι της Κομοτηνής, κυκλοφορούσαν «σημαδεμένοι» με το κίτρινο άστρο στα ρούχα τους. Τα συνεχή αντισημιτικά μέτρα προκάλεσαν την οργή του Ερρίκου Κασσαβή, όπως και του Ρενέ Λεβή. Οι δύο νέοι γνωρι-

ζονταν επειδή τα καταστήματα των οικογενειών τους βρίσκονταν πολύ κοντά στην οδό Μπιζανίου. Είδαν τα καταστήματα των οικογενειών τους να περνούν στα χέρια των κατακτητών και των Βούλγαρων εποίκων. Αποφάσισαν να βοηθήσουν το έργο της Αντίστασης και κυκλοφορούσαν χωρίς τις κίτρινες «κονκάρδες», όπως έλεγαν τότε το σήμα με το κίτρινο άστρο.

Στις 4 Μαρτίου 1943, ξημερώματα Πέμπτης, αστυνομικοί και υπάλληλοι του Υπουργείου Εσωτερικών της Βουλγαρίας με πολιτικά εισέβαλαν στο σπίτι της Ζιπούλ Κασσαβή και τη συνέλαβαν μαζί με δύο γιους της. Με τον ίδιο τρόπο συνέλαβαν συνολικά 864 Έλληνες Εβραίους (263 οικογένειες) στην Κομοτηνή. Ανάμεσά τους βρίσκονταν οι οικογένειες των αδερφών Μορδό (2 άτομα), Γιοσέφ (3), Δαρείου (4) και Λεόν Κασσαβή (4), της νύφης τους Ζιπούλ (2), των παιδιών της Σολομώντα (3) και Γιουδά (3). Μαζί με τον Δάρειο συνέλαβαν τη γυναίκα του Σουζάνα Τολέδο του Ελιέζερ, η οποία ήταν γεννημένη στην Αδριανούπολη και δήλωνε τουρκική υπηκοότητα. Αυτό δημιουργεί ερωτηματικά καθώς οι ελάχιστοι εβραίοι τουρκικής υπηκοότητας δεν συνελήφθησαν στην Κομοτηνή. Η Εστέρ, αδερφή του Ερρίκου, δεν συνελήφθη επειδή ο άντρας της, ο Βιτάλ Οβαδιά,

ήταν Ιταλός υπήκοος και εξασφάλισε για εκείνη την ιταλική υπηκοότητα. Συνολικά 37 άνθρωποι με το επίθετο Κασσαβή (προφανώς από την ευρύτερη οικογένεια) εκτοπίστηκαν από την Κομοτηνή.

Ο φίλος του Ερρίκου, ο Ρενέ Λεβή, κατάφερε να επιβιώσει στην κρατική φυλακή, ενώ ο Ερρίκος οδηγήθηκε στο στρατόπεδο εξόντωσης της Τρεμπλίνκα της Πολωνίας. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα αρχεία, οι 864 Έλληνες Εβραίοι της Κομοτηνής μεταφέρθηκαν και κρατήθηκαν μέχρι τις 19 Μαρτίου σε μια καπναποθήκη στη βουλγαρική πόλη Ντούπνιτσα. Στις 21 Μαρτίου ταξίδεψαν με ποταμόπλοιο από το βουλγαρικό παραδουνάβιο λιμάνι του Λομ προς τη Βιέννη και από εκεί με τρένο στο Κατοβίτσε και τελικά στην Τρεμπλίνκα της Πολωνίας. Το πιο πιθανό είναι πως, πριν προλάβουν να συνέλθουν από την ταλαιπωρία ενός τόσο μεγάλου ταξιδιού, οδηγήθηκαν σε θάλαμο αερίων και βρήκαν φρικτό θάνατο από ασφυξία. Κανείς από τους 864 εκτοπισμένους δεν επέζησε για να διηγηθεί την ιστορία τους.

Η Εστέρ Κασσαβή, μαζί με την οικογένειά της, γλίτωσε από το διωγμό εξαιτίας της ιταλικής της υπηκοότητας και παρέμεινε στην Κομοτηνή μέχρι το τέλος της βουλγαρικής Κατοχής. Στο βιβλίο του κ. Θανάση Πανδρευμένου «Αθανασίου Διάκου αδιέξοδος Β΄» (έκδ. Κέντρου Λαϊκών Δρωμένων, Κομοτηνή 2002) γίνεται αναφορά στη μαντάμ Ισταίρ, σύζυγο του ράφτη Βιτάλη. Πιστεύω ότι πρόκειται για την Εστέρ Κασσαβή-Οβαδιά. Υπάρχουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη ζωή της στην Κατοχή και στη μεταπολεμική Κομοτηνή. Η πιο συγκλονιστική, η οποία επιβεβαιώνεται και από τη μαρτυρία του Ρενέ Λεβή, είναι πως οι Οβαδιά παρέμεναν ουσιαστικά κλεισμένοι σε κάποιο σπίτι στην Κομοτηνή μέχρι το τέλος της Κατοχής, φοβούμενοι πως αργά ή γρήγορα θα συλλαμβάνονταν και θα εξαφανίζονταν, όπως συνέβη νωρίτερα με όλους τους Εβραίους της πόλης.

Η οικογένεια των Κασσαβή ήταν οι άνθρωποι της διπλανής πόρτας. Δεν διέθεταν περιουσία ή κοινωνική δύναμη. Απλοί και καθημερινοί άνθρωποι βρέθηκαν στο μάτι του κυκλώνα εξαιτίας της εβραϊκής καταγωγής τους. Ωστόσο, το σχέ-

Κομοτηνή: Παλαιά εβραϊκή οικία.

διο της ναζιστικής βαρβαρότητας θα είχε αποτύχει στην Κομοτηνή, αν δεν υπήρχαν πρόθυμοι συνεργάτες μεταξύ των βουλγαρικών αρχών Κατοχής. Το πολιτικό και οικονομικό παρασκήνιο της εποχής μπορεί να δώσει απάντηση στο ερώτημα γιατί οι Βούλγαροι κατακτητές εκτέλεσαν με ακρίβεια την επιχείρηση του εκτοπισμού των Ελλήνων Εβραίων.

** Ο κ. Βασίλης Ριτζαλέος είναι διδάκτορας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας στο Α.Π.Θ. και εργάζεται στην περιφερειακή υπηρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους στην Κομοτηνή.*

[Για την Ισραηλιτική Κοινότητα Κομοτηνής έχουν δημοσιευθεί άρθρα στο περιοδικό μας τ. 4/σελ. 65, 61/5, 96/15, 124/16, 192/11, 221/7].

Σημ.: Οι φωτογραφίες είναι από το αρχείο του κ. Θρασύβουλου Ο. Παπαστρατή.

Τσεβί Κόρετς και Γιομτώβ Γιακοέλ

Μια Αντι - Αποκατάσταση

Του ΡΑΦΑΗΛ ΜΩΥΣΗ

α έλεγε κάνεις ότι μετά από τόσα χρονιά ό,τι είχε να γράφει σχετικά με το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης και τον ρόλο που τότε διαδραμάτισε ο Αρχираββίνος Τσεβί Κόρετς, έχουν ήδη καταγραφεί από πολλούς και κατ' επανάληψη. Για όσους τυχόν δεν γνωρίζουν, ο Τσεβί Κόρετς υπήρξε ο τελευταίος Αρχираββίνος της μεγάλης εκείνης εβραϊκής κοινότητας, του έχει δε καταλογισθεί από διάφορους επιζήσαντες του διωγμού ότι συνεργαζόμενος με τις δυνάμεις κατοχής, συνέβαλε άθελά του στην μεγάλη επιτυχία των εγκληματικών χιτλερικών σχεδίων.

Όμως, φαίνεται ότι για την τραγωδία αυτή το τέλος της ιστορίας δεν έχει ακόμα καταγραφεί.

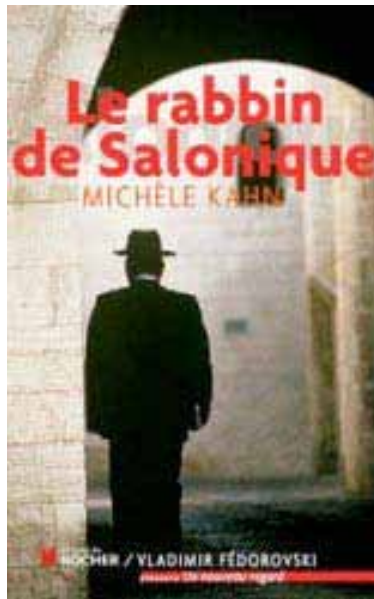
Πριν από λίγες εβδομάδες κυκλοφόρησε στο Παρίσι ένα νέο βιβλίο με τίτλο «Ο Ραββίνος της Θεσσαλονίκης» που στο πίσω εξώφυλλο χαρακτηρίζεται ως «Μια Αποκατάσταση»¹. Πρόκειται για ένα ιστορικό μυθιστόρημα της Γαλλίδας συγγραφέα Michele Kahn, που παρουσιάζει τα γεγονότα κατά τρόπο δίκαιο και σχετικά αμερόληπτο, τόσο που ο χαρακτηρισμός «Αποκατάσταση» δύσκολα συνάδει με το περιεχόμενο του βιβλίου. Άλλωστε η ίδια η συγγραφέας, όταν ρωτήθηκε σχετικά, απάντησε με περισσή ειλικρίνεια ότι ο όρος «Αποκατάσταση» δεν ήταν δικός της αλλά του εκδότη του βιβλίου.²

Δεν είναι όμως το βιβλίο της Kahn που με ώθησε στο να καταγράψω τις παρακάτω σκέψεις, αλλά η βασική βιβλιογραφική πηγή την οποία χρησιμοποιεί για την άντληση ελαφρυντικών στοιχείων για τον ρόλο του Αρχираββίνου. Η πηγή αυτή είναι το σύγγραμμα της καθηγήτριας του πανεπιστημίου του Τελ Αβίβ Minna Rozen, «Ελληνες και Εβραίοι Θυμούνται το

Παρελθόν τους - Η Πολιτική Σταδιοδρομία του Τσεβί Κόρετς», που γράφηκε το 2005.³ Πρόκειται για μια ιστορική διατριβή στην οποία γίνεται αναφορά σε πληθώρα άλλων σχετικών με το θέμα πηγών. Για την ακρίβεια αναφέρεται σε 159 συνολικά παραπομπές.

Ο λόγος που ασχολούμαι με το θέμα είναι ένας και μόνος: Θεωρώ υποχρέωσή μου να υπερασπιστώ,

έστω και αργά, αφού δεν το έκανα μόλις δημοσιεύτηκε η εργασία της Minna Rozen, τη μνήμη του δικηγόρου Γιομτώβ Γιακοέλ, αδελφικού φίλου και στενού συνεργάτη του πατέρα μου Ασέρ Μωυσή. Η Minna Rozen, προκειμένου να υποστηρίξει τη θέση από την οποίαν ξεκίνησε τη μελέτη της, την a priori δηλαδή παραδοχή της αθωότητας του Κόρετς, δεν μπορούσε να πετύχει το σκοπό της παρά μόνο εάν έβρισκε τρόπο να καταστρέψει την πιο έγκυρη κατάθεση για τα γεγονότα της εποχής που είναι το ημερολόγιο που κράτησε μέρα προς μέρα ενώ εξελίσσονταν τα

γεγονότα, ο Γιομτώβ Γιακοέλ.

Το χειρόγραφο αυτό ημερολόγιο, διασώθηκε ως εκ θαύματος και παραδόθηκε στον πατέρα μου στην κρυψώνα του στην Κηφισιά, το Δεκέμβριο του 1943, την επόμενη μέρα της σύλληψης του Γιακοέλ από τους Γερμανούς, τυλιγμένο σε μια εφημερίδα που εκδίδονταν στα γερμανικά στην Αθήνα την εποχή εκείνη. Το ημερολόγιο, τυλιγμένο στην ίδια ακριβώς εφημερίδα, βρίσκεται και σήμερα στα χέρια μου έχει δε δημοσιευθεί σε συνέχειες από την Εφημερίδα «Εβραϊκή Εστία»⁴ αργότερα δε σε μια εμπεριστατωμένη μελέτη της καθηγήτριας Φραγκίσκης Αμπατζοπούλου⁵ στην οποία είχα δανείσει το χειρόγραφο.

Η Ισραηλινή καθηγήτρια μπορούσε να παρακάμψει σχετικά εύκολα όσους άλλους συγγραφείς έχουν

κάνει αρνητική αναφορά στο ρόλο του Κόρετς, χαρακτηρίζοντας τους είτε ως μεταγενέστερους των γεγονότων συγγραφείς, ή και ως περιορισμένης βαρύτητας. Δεν μπορούσε όμως να κάνει το ίδιο για τον Γιακοέλ διότι, ως νομικός σύμβουλος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, ήταν σύγχρονος, πολύ κοντά στα γεγονότα και πολύ ικανός παρατηρητής και συγγραφέας των περιστατικών. Ο μόνος λοιπόν τρόπος για να ανατραπεί η κατηγορηματική εις βάρος του Κόρετς τοποθέτηση του Γιομτώβ Γιακοέλ ήταν η κατακρεούργηση της αξιοπιστίας του τελευταίου.

Μας πληροφορεί λοιπόν η κυρία Rozen ότι ο Γιομτώβ Γιακοέλ ήταν ένας έξυπνος πολιτικάντης που βρέθηκε στα δύσκολα. Δεν τολμούσε να γίνει ο ίδιος ηγέτης, μήπως τυχόν και διακινδύνευε το καλό του όνομα και ίσως ακόμα και τη ζωή του, όμως πίστευε παράλληλα ότι ο ίδιος θα μπορούσε να κάνει τα πράγματα καλύτερα από εκείνους που βρίσκονταν στην ηγεσία. Έτσι προσέφερε συμβουλές. Όταν οι συμβουλές του απορρίπτονταν ή δεν εισακούονταν, γινόταν έξω φρενών. Ενώ εξελισσόταν η τραγωδία, είχε ήδη αντιληφθεί ότι οι μελλοντικές γενιές θα υπέβαλαν σε αυστηρή εξέταση τις ενέργειες της ηγεσίας, συμπεριλαμβανομένης και της δικής του, και έτσι έσπευσε να καταγράψει τη δική του εκδοχή των γεγονότων.

Μας πληροφορεί ακόμη η κυρία Rozen ότι αμέσως μετά την απελευθέρωση, οι Χριστιανοί και διασωθέντες Εβραίοι Έλληνες, διακατεχόμενοι από αισθήματα ενοχής για τη μεγάλη καταστροφή που δεν είχαν μπορέσει να αποτρέψουν, έπρεπε να αναζητήσουν κάποιον αποδιοπομπαίο τράγο, και ως τέτοιον βρήκαν τον Κόρετς. Έτσι λοιπόν εξηγεί το γεγονός ότι τα απομνημονεύματα του Γιακοέλ έγιναν δεκτά χωρίς

Ο Γιομτώβ Γιακοέλ, στην τελευταία του ίσως φωτογραφία πριν τη σύλληψή του στο Νέο Ηράκλειο τον Δεκέμβριο του 1943.

να υποβληθούν σε ιστορική κριτική. Ο Γιακοέλ, μας λέει η κυρία Rozen, είχε πλήρη επίγνωση ότι έγραφε απευθυνόμενος στις μελλοντικές γενιές. Πρώτος και κύριος σκοπός του ήταν να εξασφαλίσει ότι δεν θα θιγόταν το καλό του όνομα, γι' αυτό επεξεργάζεται διαμακρόν τις δραστηριότητες στις οποίες συμμετείχε, πιστώνοντας τον εαυτό του για κάθε επιτυχία. Δεν κατηγορήσε ευθέως τον Κόρετς για συνεργασία με τους Ναζί, αλλά ασφαλώς άσκησε εναντί-

ον του αυστηρή κριτική και ήταν έξω φρενών εναντίον του για την συμπεριφορά του σε διάφορες περιστάσεις.

Το συμπέρασμα λοιπόν για τον καλής πίστωσης αναγνώστη της κυρίας Rozen είναι ότι ο Γιομτώβ Γιακοέλ υπήρξε άνθρωπος εμπαθής, επίμονος, ισχυρογνώμων, συγκρουσιακός, ο οποίος κατηγορούσε τον Κόρετς από λόγους προσωπικής αντιπάθειας. Τα κίνητρα συγγραφής του ημερολογίου του ήταν εγωιστικά και αποβλέποντα μόνο στην προσωπική του ανάδειξη στην ιστορία. Πράξη εγωισμού και ανευθυνότητας ήταν, πάντοτε κατά την κυρία Rozen, το γεγονός ότι δεν δέχθηκε την πρόταση που του έκανε ο αλήστου μνήμης Γερμανός διοικητής Θεσσαλονίκης και Αιγαίου Max Merten, να αναλάβει την προεδρία της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης!

Και μόνο το γεγονός ότι η κυρία Rozen ψέγει τον Γιακοέλ επειδή δεν δέχτηκε την πρόταση του Merten, θα ήταν αρκετό για να βγάλει κανείς τα συμπεράσματά του για την ευθυκρισία της συγγραφέως, αφού ο όρος «δωσίλογος» που καθιερώθηκε μεταπολεμικά, αναφέρονταν σε τέτοιους ακριβώς διορισμούς. Όμως δεν θα σταματήσω εκεί. Θυμάμαι ο ίδιος τον Γιομτώβ Γιακοέλ ως μια συμπαθή και ήπια προσωπικότητα. Δέχομαι βέβαια ότι ήμουν τότε μικρός και συνεπώς η μαρτυρία μου δεν είναι ιδιαίτερα αξιόπιστη, δεν ισχύει όμως αυτό για τον

Ο Αρχιραββίνος Τσεβί Κόρετς στις 20 Ιανουαρίου 1935. Φωτογραφία από το μηνιαίο περιοδικό «Η Φωνή του Ισραήλ». Τεύχος Φεβρουαρίου 1935.

Ιεράρχες μη Χριστιανικών δογμάτων παρακολουθούν την κηδεία του Βασιλέως Κωνσταντίνου και των Βασιλισσών Σοφίας και Όλγας που είχαν πεθάνει στην εξορία και οι σωροί τους μεταφέρθηκαν για να ενταφιαστούν στην Ελλάδα. Δεύτερος από αριστερά ο Τσεβί Κόρετς και δίπλα του ο τότε Πρώτος Ραβίνος Αθηνών Ηλίας Μπαρζιλάϊ. Οι δύο Εβραίοι αρχιερείς διαδραμάτισαν διαμετρικά αντίθετους ρόλους στα δραματικά γεγονότα του Ολοκαυτώματος. Ως γνωστόν ο Μπαρζιλάϊ απήχθη εκουσίως από το ΕΑΜ και έτσι χαρακτηρίστηκε ως υπόδειγμα παθητικής αντίστασης. Φωτογραφία από το τεύχος Νοεμβρίου 1936 της «Φωνής του Ισραήλ».

τρόπο που, ώριμος πλέον, άκουγα να τον περιγράφουν με αγάπη και σεβασμό όλοι οι συγγενείς και φίλοι της δικής του γενιάς. Τον Γιομτώβ Γιακοέλ τον οποίο η Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, μετά από συστηματική μελέτη και πληθώρα προσωπικών συνεντεύξεων με άτομα που τον γνώριζαν και τον έζησαν, χαρακτήρισε ως «διαπρεπή νομικό, μελετητή της ελληνικής και εβραϊκής ιστορίας, υπεύθυνο οικογενειάρχη, άνθρωπο που συμμετείχε στην οργάνωση εξέγερσης των κρεματορίων⁶». Και συνεχίζει η Αμπατζοπούλου, «Ο συγγραφέας που στους χαρακτηρισμούς του είναι ήπιος, ο τόνος του χαμηλός, στη ρητορική του αναγνωρίζουμε τον φιλελεύθερο αστό και τον νομομαθή. Γράφει νηφάλια, με ιδιαίτερη προσοχή στην τεκμηρίωση των γεγονότων, στην έκθεση στοιχείων, στην παράθεση αριθμών. Επιμένει στις λεπτομέρειες, στηρίζει τους συλλογισμούς του αναπτύσσοντας επιχειρήματα, ανατρέχοντας σε παραδείγματα. Ο συγγραφέας στο κείμενο του οποίου αναγνωρίζουμε γενικότερα τον επιστήμονα που διαχωρίζει ρητά το έργο του από αυτό του ιστορικού και επιφυλάσσεται να διατυπώσει συμπεράσματα σε ζητήματα για τα οποία θεωρεί τον εαυτό του αναρμόδιο⁷». Ο Γιομτώβ Γιακοέλ υπήρξε ο Τρικαλινός Εβραίος για τον οποίο ο επίσης Τρικαλινός και συνεργάτης του συμβολαιογράφος Σωτήρης Παπα-

δήμας γράφει ότι ήταν «εγκρατής της νομικής επιστήμης, σεμνός και ηρέμου χαρακτήρος, υστερών όμως του Ασέρ Μωυσή εις εμφάνισιν, θάρρος και μαχητικότητα⁸».

Μπορώ λοιπόν να καταθέσω υπεύθυνα, ότι ο πραγματικός Γιομτώβ Γιακοέλ, δεν είχε καμία σχέση ή ομοιότητα με την προσωπικότητα που σκιαγραφεί η Minna Rozen.

Όπως έγραψα και παραπάνω, ο λόγος συγγραφής του παρόντος είναι η υποχρέωση που αισθάνθηκα απέναντι στη μνήμη του Γιομτώβ Γιακοέλ. Δεν επιθυμώ να προσθέσω και το δικό μου όνομα στους επικριτές της στάσης του Αρχираββίνου. Έχω παρακολουθήσει την προσπάθεια που έχουν κάνει μετά την απελευθέρωση και επί πολλά χρόνια η σύζυγος και οι απόγονοι του Κόρετς για να αποκαταστήσουν το καλό όνομα του ανθρώπου τους και αυτό το θαυμάζω και το εκτιμώ. Άλλωστε, την τελευταία λέξη της οικογένειάς μου για το ρόλο του Κόρετς έχει καταγράψει ο πολύ πιο αρμόδιος πατέρας μου.

«Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Κόρετς δεν επιδίωξε την εξόντωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, αλλά ως επικεφαλής αυτής της μεγάλης Κοινότητας είχε την υποχρέωση να δώσει το παράδειγμα για μια παθητική ή ενεργητική αντίσταση⁹».

Παραπομπές:

1. Michele Kahn: *Le Rabbin de Salonique - Rehabilitation du Grand Rabbin de Salonique*. Edition du Rocher, Octobre 2010, ISBN 9782268070131.
2. Michele Kahn: Ηλεκτρονικό μήνυμα στο Facebook προς τον Alex Moïssis (Αλέξανδρο Μωυσή), 21 Ιανουαρίου 2011.
3. Minna Rozen: "Jews and Greeks Remember Their Past: The Political Career of Tzevi Koretz (1933-43)". *Jewish Social Studies*, New Series, Vol. 12, No. 1 (Autumn, 2005), pp. 111-166. Published by Indiana University Press.
4. Εφημερίδα *Εβραϊκή Εστία*: «Εις τον Προθάλαμο της Κολάσεως». Συνεχείς εκδόσεις το έτος 1950.
5. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου: *Γιομτώβ Γιακοέλ. Απομνημονεύματα 1941-1943*. Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1993.
6. *Ibid*, σελίδα 43.
7. *Ibid* σελίδες 44-45.
8. Σωτηρίου Παπαδήμα: *Αυτοβιογραφία*. Θεσσαλονίκη 1974.
9. Ασέρ Μωυσής: Απαντητική επιστολή προς τον Herman Edelsberg, Διευθυντή της Β'ΝΑΙ Β'RITH International Council στην Washington, περί του ρόλου του Αρχираββίνου Sevi Koretz, Μάρτιος 1971. Στο προσωπικό αρχείο του γράφοντος.

[Ο Δρ. Ραφαήλ Α. Μωυσής έχει διατελέσει πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου Ενέργειας, υποδιοικητής της ΕΤΒΑ, διοικητής της ΔΕΗ, πρόεδρος του Αττικό Μετρό, κ.ά.]

Ακραίος αντισημιτισμός, άκρα σιωπή

Του ΣΤΑΥΡΟΥ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ

Ο μητροπολίτης Πειραιώς Σεραφείμ, στις 20 Δεκεμβρίου 2010, σε πρωινή τηλεοπτική εκπομπή («Κοινωνία ώρα Mega»), είπε, μεταξύ πολλών άλλων, επί λέξει και τα εξής:

Ο Αδόλφος Χίτλερ όργανο του παγκόσμιου σιωνισμού ήταν και χρηματοδοτήθηκε από την περίφημη οικογένεια Ρότσιλντ, με μοναδικό σκοπό να πείσει τους Εβραίους να φύγουν από τας καλάς των περιοχάς της Ευρώπης και να κατέβουν στο Ισραήλ για να συστήσουν τη νέα αυτοκρατορία.

Σε οποιαδήποτε άλλη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αν ο πρόεδρος, επί παραδείγματι, μιας ορεινής κοινότητας τριάντα κατοίκων είχε ξεστομίσει τέτοια κουβέντα, θα είχε πάει σπίτι του — σε ορισμένες μάλιστα και στη φυλακή. Ο μητροπολίτης Πειραιώς, όμως, όχι μόνο δεν πήγε σπίτι του, ούτε πουθενά αλλού, παρά αντίθετα πήγαν σε αυτόν την ημέρα των Θεοφανείων (6.1.2011), κατά την τελετή του αγιασμού στο λιμάνι του Πειραιά, ένας υπουργός της κυβέρνησης (Γ. Διαμαντίδης), δύο αρχηγοί κομμάτων (Α. Σαμαράς, Γ. Καρατζαφέρης), ο δήμαρχος Πειραιά (Β. Μιχαλολιάκος), βουλευτές του ΠΑΣΟΚ, της ΝΔ και του ΛΑΟΣ, και άλλοι πολιτικοί και στρατιωτικοί παράγοντες.

Ήταν επίσης εκεί και τέλεσε τον αγιασμό ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Ιερώνυμος, ο οποίος προηγουμένως είχε χοροστατήσει στη λειτουργία, στον μητροπολιτικό ναό της Αγίας Τριάδος.

Μα κανείς από όλους αυτούς, αναρωτιέμαι αφελώς -το ξέρω-, δεν είχε την ηθική και πολιτική ευαισθησία να σκεφτεί ότι τέτοιες φρικώδεις δηλώσεις πρέπει να αποδοκιμάζονται; Και αν δεν είχαν όλοι τον τρόπο ή το κουράγιο να το κάνουν ρητά, ήταν τόσο δύσκολο να εκφράσουν αυτήν την αποδοκιμασία με την απουσία τους από τούτη την εθιμοτυπία; Γιατί μη μου πει κανείς ότι πήγαν εκεί για να λατρεύσουν τον Θεό· αν αυτό πραγματικά ήθελαν, θα μπορούσαν να το κάνουν σε εκατοντάδες άλλους ναούς του Λεκανοπεδίου, χωρίς μάλιστα να διαταράσσεται η προσευχή τους από τις τηλεοπτικές κάμερες.

Υπήρξαν βέβαια και αντιδράσεις σε όσα είπε ο μη-

τροπολίτης Πειραιώς, αυτή τη φορά μάλιστα περισσότερες και εντονότερες από άλλότε. Πέραν του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου και άλλων εβραϊκών οργανώσεων και φορέων, ελληνικών και διεθνών, ξεχωρίζουμε τις δηλώσεις του κυβερνητικού εκπροσώπου, της προέδρου της νεοσύστατης Δημοκρατικής Συμμαχίας Ντόρας Μπακογιάννη (σε αρκετά έντονο υφός), της Αρχιεπισκοπής Αμερικής. Δεν αποδοκίμασαν όμως τις φρικαλέες «απόψεις» εκείνοι που πρωτίστως έπρεπε να το πράξουν: οι επίσκοποι, οι ιερείς, οι μοναχοί, οι θεολόγοι, τα μέλη των ενοριών της Εκκλησίας της Ελλάδος. Λέω πρωτίστως αυτοί διότι ο αντισημιτισμός συνιστά τεράστια πνευματική απειλή κατά του χριστιανισμού, αφού αλλοιώνει με τον πιο βάνανυσο τρόπο την ευαγγελική διδασκαλία.

Ας θυμίσω ότι πριν από δυό χρόνια (2009), τέτοια ακριβώς εποχή, η Καθολική Εκκλησία συγκλονιζόταν από την υπόθεση του ζηλωτή (λεφεβριστή) επισκόπου Νέλσον Ουίλλιαμσον (Nelson Williamson). Ο Ουίλλιαμσον ήταν ένας από τους τέσσερεις που χειροτόνησε αυτοβούλως επισκόπους ο ζηλωτής Μαρσέλ Λεφέβρ (Marcel Lefebvre) το 1988, γεγονός που προκάλεσε αυτομάτως την απόφαση του πάπα Ιωάννη-Παύλου Β΄ να τους κηρύξει όλους σχισματικούς, απόφαση την οποία ήρε τον Ιανουάριο 2009 ο νυν πάπας Βενέδικτος ΙΣΤ΄. Ο ζηλωτής αυτός επίσκοπος λοιπόν με δηλώσεις του στα μέσα μαζικής ενημέρωσης αρνιόταν ότι υπήρχαν θάλαμοι αερίων στα ναζιστικά στρατόπεδα και ουσιαστικά αρνιόταν και το ίδιο το γεγονός του Ολοκαυτώματος. Καθολικοί επίσκοποι, ιερείς, θεολόγοι και πιστοί ξεσηκώθηκαν με σφοδρότητα εναντίον του, επειδή ακριβώς έχουν συνείδηση ότι η άρνηση των θαλάμων αερίων και του Ολοκαυτώματος δεν είναι ιστορική άποψη, είναι βαρύ ηθικό ατόπημα. Η αντίδραση που ξεσηκώθηκε ήταν τέτοια, ώστε οδηγήθηκαν να τον αποδοκιμάσουν και οι ίδιοι οι δικό του, δηλαδή η Αδελφότητα του Αγίου Πίου Ι΄ (ιδρύθηκε από τον Λεφέβρ το 1970). Δεν είχε τόπο να σταθεί. Ο υπουργός Εσωτερικών της Αργεντινής τον ειδοποιεί να εγκαταλείψει τη χώρα, όπου βρισκόταν, ενώ ο Βενέδικτος

ΙΣΤ', που δεν γνώριζε τις δηλώσεις του πριν από την άρση της excommunicatio, δηλώνει ότι αυτή δεν συνεπάγεται αυτόματα την πλήρη κοινωνία με την Καθολική Εκκλησία, η οποία προϋποθέτει την αποδοχή της Β' Βατικανής.

Αυτά στην Καθολική Εκκλησία. Στην Ορθόδοξη ένας επίσκοπος δηλώνει ότι ο Χίτλερ ήταν όργανο των σιωνιστών και σκόπευε απλώς να πείσει τους Εβραίους να πάνε στην Παλαιστίνη και να ιδρύσουν κράτος, και τα μέλη της Εκκλησίας δεν αντιδρούν, δεν ιδρώνει το αυτί τους. Οι συνήθως εύλαλοι επίσκοποι, που κάθε τρεις και λίγο κάνουν δηλώσεις επί παντός και άλλων τινών, τώρα δεν έχουν να πουν απολύτως τίποτε! Το γεγονός αυτό είναι σοβαρότερο από τις δηλώσεις του όποιου Σεραφείμ.

Είναι ακριβώς η στιγμή να προλάβω και να συζητήσω μια φιλική αντίρρηση. Έχω και άλλες φορές ακούσει και θα ακούσω και τώρα καλούς φίλους να μου λένε «τί κάθεσαι και ασχολείσαι με όλους αυτούς τους ανεκδιήγητους τύπους;». Τους καταλαβαίνω και είναι, ομολογώ, μια σκέψη που τριβελίζει και το δικό μου μυαλό κάθε φορά που πιάνω να γράψω για τέτοια ζητήματα. Πράγματι, πώς να πάρεις στα σοβαρά έναν άνθρωπο που στέλνει επιστολή στη βασίλισσα Ελισάβετ της Αγγλίας (23.2.2010) και της ζητάει να αφαιρέσει τον τίτλο ευγενείας Sir από τον τραγουδιστή Έλτον Τζόν για κάποιες ανόητες δηλώσεις του! Μπορεί όντως άνθρωποι άλλοι επιστημονικών ειδικοτήτων να είναι αρμοδιότεροι από ό,τι εγώ να μιλήσουν για τον Πειραιώς Σεραφείμ και κάθε άλλον Σεραφείμ της Εκκλησίας της Ελλάδος. Σύμφωνα. Ο άνθρωπος αυτός όμως είναι μητροπολίτης μιας από τις μεγαλύτερες μητροπόλεις της χώρας, με δεκάδες ενορίες, Ιερείς, κατηχητικά σχολεία, ραδιοφωνικό σταθμό και άλλα πολλά, θέλω δηλαδή να πω ότι όσο και αν η θλιβερή περίπτωσή του δεν έχει πραγματικά ενδιαφέρον, έχουν από την άλλη τα γενικότερα ζητήματα που ανακινεί, ήτοι πως:

α. Η Ορθόδοξη Εκκλησία είναι στην Ελλάδα ο χώρος όπου κατεχοχήν ανθεί και διακινείται ο αντισημιτισμός. Υπάρχει εκπρόσωπος άλλου θεσμού στη χώρα μας (κοινοβουλευτικό κόμμα, Δικαιοσύνη, Πανεπιστήμιο, κ.λπ.) που θα τολμούσε να πει δημόσια ότι ο Χίτλερ υπήρξε όργανο του σιωνισμού;

β. Ο αντισημιτικός λόγος, τόσο ο απροκάλυπτος όσο και ο συγκεκαλυμμένος πίσω δήθεν από τον

αντισημιτισμό, έχει στη χώρα μας μεγάλο ακροατήριο, εντός και έκτος Εκκλησίας.

γ. Οι ιερείς, θεολόγοι και οι πιστοί των ενοριών της Ορθόδοξης Εκκλησίας είναι βουβά πρόσωπα, άφωνα. Έχουν διαπαιδαγωγηθεί να σωπαίνουν. Έχω πικρή επίγνωση αυτής της πραγματικότητας. Είναι όμως ακόμη πικρότερη η διαπίστωση ότι μένουν κυρίως βουβοί εκείνοι που κατεχοχήν θα έπρεπε να μιλάνε και να παρεμβαίνουν, ο μικρός δηλαδή αριθμός των χριστιανών που σκέφτονται, αφήνοντας έτσι ελεύθερο το πεδίο στους φονταμενταλιστές και τους φανατικούς να αφρίζουν.

Οι Ορθόδοξοι χριστιανοί πρέπει επιτέλους να κατανοήσουν -όπως το κατανόησαν με οδύνη οι Καθολικοί και οι προτεστάντες- ότι ο αντισημιτισμός είναι συνηγορία υπέρ του εγκλήματος, άρα ριζικά αντιχριστιανικός. Στην ιστορία του μίσους και του διωγμού των Εβραίων, οι ιστορικές ευθύνες των χριστιανικών Εκκλησιών είναι ασφαλώς κολοσσιαίες, σήμερα όμως, μετά κυρίως το Ολοκαύτωμα, οι χριστιανοί τουλάχιστον της Δύσης έχουν συνειδητοποιήσει πόσο απειλεί την ίδια την πίστη και τη διδασκαλία τους ο αντισημιτισμός. Και όπως έλεγε ο Ζακ Μαριταίν, ένας από τους πάμπολλους σύγχρονους χριστιανούς στοχαστές και θεολόγους που τον πολέμησαν εν ονόματι ακριβώς της χριστιανικής αλήθειας:

Ο αντισημιτισμός εμφανίζεται ως φαινόμενο παθολογικό που αποκαλύπτει μια αλλοίωση της χριστιανικής συνείδησης όταν γίνεται ανίκανη να αναλάβει τις δικές της ευθύνες μέσα στην ιστορία και να μείνει υπαρξιακά πιστή στις υψηλές απαιτήσεις της χριστιανικής αλήθειας. [...]

Δεν είναι ωστόσο ασήμαντο για έναν χριστιανό να μισεί ή να περιφρονεί ή να θέλει να αντιμετωπίζει απαξιωτικά τη φυλή από την οποία προέρχονται ο Θεός του και η άμωμη Μητέρα του Θεού του. Γι' αυτό ο πικρός ζήλος του αντισημιτισμού γυρίζει πάντοτε στο τέλος σε πικρό ζήλο κατά του ίδιου του χριστιανισμού.¹

Κατά τον Μαριταίν, ο χριστιανός που είναι αντισημίτης ενεργεί κατά το πνεύμα του κόσμου και όχι κατά το πνεύμα του χριστιανισμού. Ας προσθέσω, προσυπογράφοντας, ότι για αυτόν τον σπουδαίο χριστιανό στοχαστή και άνθρωπο θερμής πίστης όποιος πιστεύει στα περί παγκόσμιας εβραϊκής συνωμοσίας, τελετουργικών φόνων και τα συναφή, δεν μπορεί να

έχει ταυτόχρονα την αξίωση να θεωρείται ευφυής άνθρωπος, οι πεποιθήσεις αυτές είναι ισχυρή απόδειξη βλακειάς (stultitia).²

Υστερόγραφο

1. Είχε γραφτεί αυτό το κείμενο, όταν στις 3.1.2011 συνήλθε η Διαρκής Ιερά Σύνοδος (ΔΙΣ), η οποία συζήτησε, μεταξύ άλλων, και το θέμα των δηλώσεων του Σεραφείμ. Το συζήτησε θέλοντας και μη -και περισσότερο μη, παρά θέλοντας-, λόγω των διεθνών αντιδράσεων που προκλήθηκαν, και αποφάνθηκε:

Μετά από επιστολή, η οποία εστάλη στην Ιερά Σύνοδο από το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, η Διαρκής Ιερά Σύνοδος αποφάσισε να αποστείλει απαντητικό έγγραφο, στο οποίο αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι:

1. Η Ορθόδοξη Εκκλησία καταδικάζει κάθε μορφή φυλετισμού και διακρίσεως σε βάρος οιασδήποτε ανθρώπου επί τη βάσει φυλετικών, πολιτισμικών, θρησκευτικών ή άλλων διαφορών.

2. Ειδικότερα η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος, εξεδήλωσε πάντοτε τα φιλάδελφα αισθήματά της για τους Έλληνες που ακολουθούν την Εβραϊκή Θρησκεία.

3. Τέλος, η Εκκλησία μας, κατά τα γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου εμπράκτως πρωτοστάτησε και εκινδύνευσε με αυτοθυσία, για να προστατεύσει τους εν Ελλάδι διαβιούντες Εβραίους από τη ναζιστική επιβουλή.

4. Στην Αγιωτάτη Εκκλησία της Ελλάδος, έκαστος Επίσκοπος διατηρεί την αυτονομία εκφράσεως των απόψεών του, των οποίων φέρει την ευθύνη και την απόδειξη.

Κουτοπονηριές! Λέες και το θέμα ήταν να καταδικαστεί γενικά ο φυλετισμός. Δεν τολμάνε καν να γράψουν τη λέξη αντισημιτισμός -στο σπίτι του κρεμασμένου δεν μιλάνε για σκοινί. Μα, όλοι κατά του ρατσισμού δηλώνουν και πρώτοι πρώτοι οι ίδιοι οι ρατσιστές. Όχι, κύριοι συνοδικοί, το θέμα δεν ήταν να καταδικαστεί άλλη μια φορά ο φυλετισμός, αλλά να καταδικαστεί ο μητροπολίτης Πειραιώς για τις φρικτές αντισημιτικές δηλώσεις του. Είχατε μάλιστα εκ του νόμου τη δυνατότητα να τον καλέσετε να δώσει εξηγήσεις και, αν κρίνατε, να προχωρήσει περαιτέρω ο πειθαρχικός έλεγχος. Και τι σημαίνει ότι κάθε επίσκοπος «διατηρεί την αυτονομία εκφράσεως των απόψεών του»; Ποιών απόψεων; Κάθε είδους; Ακόμη και

εκείνων που είναι ευθέως αντιχριστιανικές; Δεν είναι υποχρεωμένος ο επίσκοπος να εκφράζει τη διδασκαλία του Ευαγγελίου;

2. Τόσο πολύ συγκλονίστηκε ο Σεραφείμ από την απόφαση της ΔΙΣ -σημειωτέον ότι ο ίδιος είναι μέλος της και θα ψήφισε, υποθέτω, την απόφασή της- που ευθύς μετά δήλωσε ότι «Η Ελλάς έβγαζε ήρωες, έβγαζε και νενέκους». Κατατάσσει προφανώς τον εαυτό του στους πρώτους. Ας του θυμίσει κάποιος ότι η τελευταία φορά που ακούσαμε να γίνεται λόγος για νενέκους ήταν από τον Αλέξανδρο Γιωτόπουλο της 17Ν, κατά τη στιγμή της σύλληψής του.

3. Ο συγκλονισμός του Σεραφείμ από την απόφαση της ΔΙΣ φάνηκε καθαρότερα τέσσερις μέρες αργότερα, 7 Ιανουαρίου 2011, όταν, στρεφόμενος κατά του Ισλάμ αυτή τη φορά, πρότεινε ούτε λίγο ούτε πολύ την απαγόρευση του στη χώρα μας:

ο μουσουλμανισμός αποτελεί καταστροφική λατρεία, μη συμβατή με τας προβλέψεις του ισχύοντος εν Ελλάδι Συντάγματος, όπου εν άρθρω 13 καθιερύεται η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως, αλλά σε θρησκευτικές παραδοχές που δεν αντίκεινται στη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη.

4. Διάβασα στον ηλεκτρονικό Τύπο ότι αναπτύχθηκε κύμα συμπαράστασης προς τον Σεραφείμ. Δεν ξέρω αν πρόκειται πράγματι για κύμα, διάβασα πάντως μια δήλωση συμπαράστασης από τον μητροπολίτη Γλυφάδος Παύλο:

[...] Η στεντόρεια και αταλάντευτη φωνή του μας συγκινεί και μας ενδυναμώνει γιατί είναι φωνή αλήθειας, θάρρους και αγωνιστικότητας, γιατί είναι φωνή Ορθόδοξης μαρτυρίας, που εδράζεται στο Ιερό Ευαγγέλιο, τους Ιερούς Κανόνες και την ανόθευτη παράδοση της Εκκλησίας. Συμπροσευχόμενοι, παρακαλούμε τον πανοικτίρμονα Θεό να τον ενδυναμώνει και να τον κράτα υγιή, ώστε να στηρίζει τον πιστό λαό του Θεού, να ξυπνά συνειδήσεις και να καθοδηγεί τις ψυχές των χριστιανών στη μόνη Αλήθεια, που είναι το πρόσωπο του Χριστού μας.

Δηλαδή, ότι ο Χίτλερ άλλο δεν έκανε από το να πείθει τους Εβραίους να κάνουν δικό τους κράτος και ότι πρέπει να απαγορευτεί η λειτουργία της ισλαμικής θρησκείας στην Ελλάδα είναι, κατά τον μητροπολίτη Γλυφάδος, φωνή αλήθειας που στηρίζεται στο Ευαγγέλιο, αφυπνίζει συνειδήσεις και οδηγεί τις ψυχές στον Χριστό. Αίσχος! *[Νέα Εστία, Ιανουάριος 2011]*

Ένα ανατριχιαστικό ντοκουμέντο από την Κατοχή

Ο Ιάκωβος Λεών Μόσκοβιτς, που ζει σήμερα στη Νέα Υόρκη, αναφέρει στο παρακάτω κείμενο την τραγική ιστορία της οικογένειάς του που ζούσε προ του πολέμου στη Θεσσαλονίκη. Ιδιαίτερη μνεία τιμής γίνεται στην απάνθρωπη εκτέλεση της ηρωίδας Μαντώ Μόσκοβιτς. Το κείμενο, χωρίς καμία γλωσσική ή άλλη αλλαγή, είναι όπως το συνέταξε ο συντάκτης του:

Tον Απρίλιο του 1941 ο Γερμανικός στρατός μπήκε στην Θεσσαλονίκη, τον Ιούλιο του 1942 οι Γερμανοί άρχισαν την κατοχή των Εβραίων. Πήραν τα κλειδιά του μαγαζιού και του εργοστασίου πηλοποιίας του πατέρα μου που είχε στην οδό Εγνατίας 41, κάτω από το ξενοδοχείο Μοντέρνο. Εγώ σταμάτησα να πηγαίνω στο σχολείο και τον πατέρα μου τον συχωρεμένο τον στείλανε μαζί με άλλους Εβραίους στα λατομεία - αναγκαστικά έργα και τους έβαλαν να δουλεύουν σαν εργάτες ή σαν φυλακισμένοι στα κάτεργα σπάζοντας πέτρες.

Το 1943 οι Γερμανοί μας κλείσανε σε γκέτο και μας εξανάγκασαν να φορέσουμε το κίτρινο Άστρο του Δαβίδ στο πέτο για να μας αναγνωρίζουν ότι ήμασταν Εβραίοι όπου πηγαίναμε και βρισκόμασταν.

Τον Φεβρουάριο του 1943, οι Γερμανοί άρχισαν να μαζεύουν τμήματα από τους Εβραίους και να τους στέλνουν σιδηροδρομικώς με τα κλειδωμένα τρένα στα κρεματόρια της Πολωνίας, δίχως να τους λένε για πού προοριζόταν το ταξίδι τους.

Εμείς με την βοήθεια φίλου Έλληνα Χριστιανού του πατέρα μου, που ένα βράδυ ήλθε στο γκέτο μας, μας πήρε στο σπίτι του και μας έκρυψε για να αποφύγουμε την αποστολή μας στα κρεματόρια.

Μετά από μερικούς μήνες όπου μείναμε κρυμμένοι στο σπίτι του, επικοινωνήσαμε με ένα μηχανοδηγό των σιδηροδρόμων Σ.Ε.Κ. του οποίου οι γονείς μου του υποσχέθηκαν ένα τεράστιο χρηματικό ποσό σε χρυσό για να μας μεταφέρει κρυφά από την Θεσσαλονίκη στην Αθήνα, που τότε ήταν κα-

τεχόμενη υπό των Ιταλών και που ακόμα δεν κατεδίωκαν τους Εβραίους όπως οι Γερμανοί στην Θεσσαλονίκη.

Ομηχανοδηγός του τρένου μας έβαλε τον καθένα μέσα σε ένα καζάνι πετρελαίου, που οι Γερμανοί μεταφέρανε πετρέλαιο από Θεσσαλονίκη - Αθήνα. Το ταξίδι κανονικά έπρεπε να πάρει 12-18 ώρες και σε εμάς πήρε 21 μέρες γιατί το τρένο στην διαδρομή του είχε σταματήσει γιατί οι αντάρτες του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ είχαν ανατινάξει μια γέφυρα.

Τις 21 αυτές ημέρες μέναμε πάντα κλεισμένοι σε κλειδωμένο βαγόνι δίχως την δυνατότητα να βγούμε έξω και να αναπνεύσουμε καθαρό αέρα και δίχως φαΐ και ψωμί. Τι χαρά, όταν ο μηχανοδηγός μας έφερνε λίγο ψωμί για να μην πεθάνουμε της πείνας.

Όταν επιτέλους φθάσαμε στην Αθήνα, ο αδελφός του πατέρα μου ο Μάριος Μόσκοβιτς μας φιλοξένησε στο σπίτι του, όπου ζούσε στην οδό Τενέδου 10, στην πλατεία Αμερικής.

Μετά ένα χρονικό διάστημα οι Γερμανοί κατέλαβαν την Πρωτεύουσα από τα χέρια των Ιταλών και τότε άρχισαν να καταγράφουν τους Εβραίους της Αθήνας. Εμείς έπρεπε να φύγουμε εγκαταλείποντας το σπίτι του θείου μας και φύγαμε με γνωστούς μας Έλληνες αντάρτες του Ε.Α.Μ., όπου μας φυγάδεψαν στην Χαλκίδα και από εκεί μας έστειλαν στο χωριό που ονομαζόταν Στενή. Από εκεί μας έστειλαν σε βορειότερο χωριό που ονομαζόταν Στρόπωνες με την προϋπόθεση ότι δεν θα έφθαναν μέχρι τόσο ψιλά οι Γερμανοί να μας βρουν. Στο χωριό αυτό η αδελφή μου η **Μέντη Μόσκοβιτς** που ήταν

στα 18 της χρόνια, έγινε δασκάλα του χωριού και δίδασκε Ελληνικά στο δημοτικό σχολείο του χωριού και κατά τέτοιο τρόπο που οι συχωριανοί να μην ξέρουν ότι η δασκάλα του χωριού ήταν Εβραία. Διότι εκείνη την εποχή υπήρχαν πολλοί δωσίλογοι στα χωριά.

Στο χωριό αυτό κρυβόμασταν περίπου ένα χρόνο και όταν οι Γερμανοί ερχόντουσαν στην Στενή οι αντάρτες μας ειδοποιούσαν και καταφεύγαμε στα βουνά και μέναμε μεταξύ ουρανού και γης για ολόκληρες εβδομάδες και μερικές φορές για μήνες κοιμόμασταν με μια παλιά κουβέρτα κάτω από δένδρα σαν τα ζώα. Καμιά φορά οι αντάρτες μας έδιναν ένα κομμάτι ψωμί από καλαμπόκι - μπομποτά.

Μια μέρα κάποιος από το χωριό που ήταν δωσίλογος ειδοποίησε τους Γερμανούς σχετικά με την οικογένειά μας. Έτσι όταν οι Γερμανοί έφθασαν στο χωριό έπιασαν τους γονείς μου και την αδελφή μου την Μέντη. Τους μετέφεραν στα γραφεία της Κομαντατούρ και εμένα επειδή ήμουν κρυμμένος κάτω από το κρεβάτι δεν με πήραν μαζί τους.

Αυτό έγινε μεταξύ 1 και 8 Μαρτίου 1944. Οι Γερμανοί είχαν μαζί τους συνεργάτες των ταγμάτων ασφαλείας με επικεφαλής τους Έλληνες αξιωματικούς Γενεράλη και Λέρτα. Η Γερμανική δύναμη είχε το Γερμανό ταγματάρχη Μπέρνερ ή Μπάγερ.

Οι Γερμανοί λεηλατούν τα πάντα στο χωριό, καταστρέφουν το τυπογραφείο του Ε.Α.Μ., αρπάζουν όλα τα εμπορεύματα του καταστήματος Μπολάκα και όλα τα τρόφιμα των σπιτιών.

Ο Γερμανός ταγματάρ-

χης μόλις διαπίστωσε ότι η Μέντη είναι Εβραία, την υποβάλλει σε αφάνταστα μαρτύρια και βασανισμούς ολόκληρη την νύχτα. Ύστερα από άγριο ξυλοδαρμό, την γύμνωσε, την βίασε και της έμπηξε ένα ξύλο στα γεννητικά της όργανα και από τον εξώστη του σπιτιού την πέταξε γυμνή στην πλατεία πεθαμένη πλέον.

Υπάρχει πληροφορία ότι το ανθρωπόμορφο αυτό τέρας ο Γερμανός ταγματάρχης δικάστηκε το 1948 σαν εγκληματίας πολέμου.

Οδύστυχος πατέρας μου μετά το περιστατικό αυτό έμεινε τρελός, σχιζοφρενής για ολόκληρη την ζωή του και από το ένα τρελοκομείο σε άλλο,

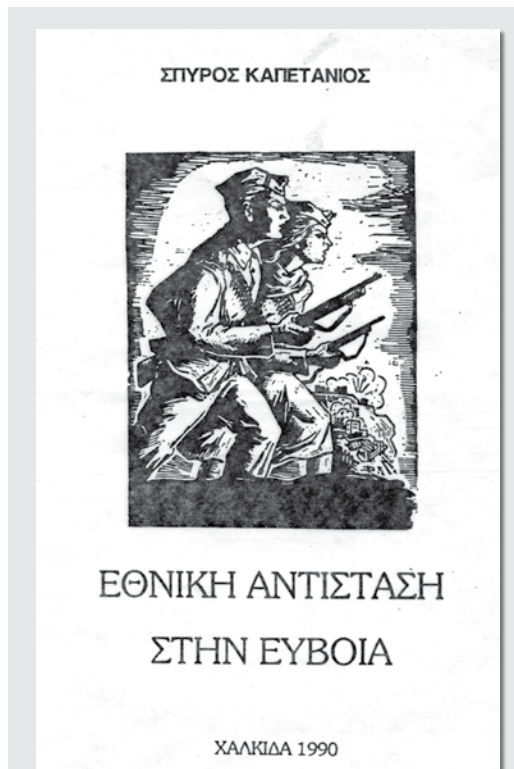
όπου τελικά πέθανε στο Ισραήλ στις 15/12/1968.

Την αδελφή μου Μέντη, μετά που οι Γερμανοί έφυγαν από το χωριό, ο παπάς του χωριού την έθαψε στο νεκροταφείο των Στροπώνων.

Μετά την κατοχή ο Ραβίνος της Χαλκίδας Μενασέ Ζ. Κοέν πήγε στο χωριό Στρόπωνες άνοιξε τον τάφο της πήρε τα λείψανα της και τα ξανάθαψε στο εβραϊκό νεκροταφείο της Χαλκίδας όπου είναι θαμμένη μέχρι σήμερα.

Μετά από μερικούς μήνες μέχρι οι γονείς μου μπορέσανε να σταθούνε στα πόδια τους, οι αντάρτες του Ε.Α.Μ. μας πήρανε πίσω στην Στενή όπου πάλι κρυβόμασταν από τους Γερμανούς όπως και πριν.

Τον Αύγουστο του 1944 με την βοήθεια του Σοχνούτ Υεογδίτ μας μετέφεραν μέσω Τουρκίας στον Λίβανο και στην συνέχεια στο Rosh Hanikra της βόρειας Παλαιστίνης.

«Σήμερα ήρθε η Στέλλα η νοσοκόμα από τους Στρόπωνες με δυο αντάρτες κατατρομαγμένη και μας είπε ότι στις 6-7 του Μάρτη, μπήκαν οι Γερμανοισολιάδες στο χωριό και έπιασαν την Εβραίοπούλα δασκάλα Μαντώ Μόσχοβιτς, και όλη τη νύχτα την βασάνιζαν χρησιμοποιώντας τα πιο απάνθρωπα μέσα. Εφτασαν στο σημείο να της βάλουν ένα χοντρό ξύλο στα γεννητικά όργανα. Έπειτα από αυτά τα βασανιστήρια το φτωχό κορίτσι πέθανε στα 18 του χρόνια και το πέταξαν κάτω από το μπαλκόνι.»

Από το βιβλίο του Σπύρου Καπετάνιου «Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια» (Χαλκίδα 1990), σελίδα 51.

Η Εβραιοπούλα που ερωτεύτηκε τον Θουκυδίδη

Η Ζακλίν ντε Ρομιγί γεννήθηκε στη Σαρτρ, στις 26 Μαρτίου του 1913 και απεβίωσε σε ηλικία 97 ετών, στις 18 Δεκεμβρίου 2010. Ήταν κόρη του Εβραίου καθηγητή της Φιλοσοφίας Μαξιμ Νταβίντ (σκοτώθηκε στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου) και της συγγραφέως Ζαν Μαλβουαζάν. Πήρε το επίθετο «ντε Ρομιγί» το 1940, όταν παντρεύτηκε τον Μισέλ Γουόρμς ντε Ρομιγί από τον οποίο χώρισε το 1973, χωρίς να έχουν αποκτήσει παιδιά.

Αν αναζητούσε κανείς στη ζωή της ένα μοιραίο σημείο εκκίνησης για ό,τι θα γινόταν πάθος και αφοσίωση, θα μπορούσε να σταθεί στην ημέρα που η Ζαν Μαλβουαζάν χάρισε στην έφηβη κόρη της ένα αντίτυπο της «**Ιστορίας του Πελοποννησιακού Πολέμου**» του Θουκυδίδη. Η νεαρή Ζακλίν αφοσιώνεται στην ανάγνωσή του. Σπουδάζει στο παρισινό Lycee Moliere από όπου αποφοιτά το 1930, έχοντας αποσπάσει στις γενικές εξετάσεις για αριστούχους της Γαλλίας, αριστείο στα λατινικά και δεύτερο βραβείο στα αρχαία ελληνικά. Γίνεται δεκτή στην École Normale και, μαθητεύοντας δίπλα στον ελληνιστή Πολ Μαζόν, αποφοιτά το 1936 με δίπλωμα Φιλολογίας. Η Γερμανική Κατοχή και η ναζιστική κυβέρνηση του Βισί αναστέλλουν τις σπουδές της καθώς, ως εβραϊκής καταγωγής, ζει κρυμμένη. Το 1947 πάντως ολοκληρώνει το διδακτορικό της με θέμα «*Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός*».

Δίδαξε ως καθηγήτρια της αρχαίας ελληνικής γραμματείας στα πανεπιστήμια του Μπορντό (1939-1949), της Λιλ (1949-1957) και της Σορβόνης (1957-1973). Το 1973 της δόθηκε η έδρα των Ελληνικών στο περίφημο *College de France*, για πρώτη φορά σε γυ-

ναίκα καθηγήτρια. Εκεί δίδαξε μέχρι το 1984 την εξέλιξη της ηθικής και πολιτικής σκέψης στην Αρχαία Ελλάδα. Υπήρξε επίσης η πρώτη γυναίκα μέλος της *Académie des inscriptions et belles-lettres* (1975), στην οποία και προήδρευσε κατά το έτος 1987. Διετέλεσε μέλος της Ακαδημίας της Δανίας, της Βρετανικής Ακαδημίας, των Ακαδημιών της Βιέννης, των Αθηνών, της Νάπολης, του Τορίνο, των Κάτω Χωρών, της Αμερικανικής Ακαδημίας Τεχνών και Επιστημών κ.ά. Ανακηρύχθηκε επίτιμος διδάκτωρ των πανεπιστημίων της Οξφόρδης, των Αθηνών, του Δουβλίνου, του Μόντρεαλ και του Γέιλ.

Είχε παρασημοφορηθεί πολλές φορές από το γαλλικό κράτος (έλαβε το 2007 το «μεγαλόσταυρο» της Λεγεώνας της Τιμής) και από την Ελλάδα το «πάρσημο του Φοίνικος» (1977). Το 1984 είχε πάρει το Μεγάλο Βραβείο της Γαλλικής Ακαδημίας. Και το 1995 το Βραβείο Ωνάση. Τότε, μιλώντας στην Πνύκα είχε πει: «*Όλος ο κόσμος πρέπει να μάθει ελληνικά. Η ελληνική γλώσσα μάς βοηθάει κατ' αρχήν να καταλάβουμε τη δική μας γλώσσα*».

Η αγάπη της για την Ελλάδα υπήρξε πάντα ουσιαστική. Στη μεγάλη πυρκαγιά το 2007, που έφτασε μέχρι την αρχαία Ολυμπία, ήταν εκείνη που είχε προτρέψει τους Γάλλους συμπολίτες της να βοηθήσουν εμπράκτως για την αποκατάσταση των περιοχών που είχαν πληγεί.

Σε μία από τις πρόσφατες συνεντεύξεις της στη «Φιγκαρό», όταν ερωτήθηκε αν έζησε τη ζωή που ήθελε, είπε: «*Είναι υπέροχο το να τελειώνω τη ζωή μου μόνη, σχεδόν τυφλή, χωρίς παιδιά και οικογένεια; Κι όμως, η ζωή μου ως καθηγήτρια υπήρξε από την αρχή μέχρι το τέλος αυτό που επιθυμούσα*».

[*Ενεργοί πολίτες, Δεκέμβριος 2010*]

Ο διανοούμενος στο στρατόπεδο συγκέντρωσης

Της ΟΝΤΕΤ ΒΑΡΩΝ-ΒΑΣΑΡ

Ενα άκρως σημαντικό βιβλίο, από τα μείζονα της στρατοπεδικής λογοτεχνίας, είδε πρόσφατα το φως στα ελληνικά. Το δοκίμιο του Ζαν Αμερί, που αποτελεί ταυτόχρονα και προσωπική μαρτυρία, είναι ομόλογο των έργων του **Πρίμο Λέβι**, του **Ίμρε Κέρτες**, του **Ρομπέρ Αντέλμ**, των μεγάλων δηλαδή κειμένων που αποτέλεσαν σταθμούς για τη στρατοπεδική λογοτεχνία. Ο Αμερί ανήκει στους αυτόχειρες του Άουσβιτς: όπως ο Λέβι αλλά και ο ποιητής Πάουλ Τσέλαν, αν και επιζώντες των στρατοπέδων εξόντωσης, έθεσαν τέρμα στη ζωή τους και μάλιστα σε προχωρημένη ηλικία. Το έργο του δεν μπορεί λοιπόν παρά να διαβαστεί στη σκιά της τελευταίας πράξης του βίου του, της «ύστατης πράξης ελευθερίας» κατά τον ίδιο.

Ο Hans Maier γεννήθηκε στη Βιέννη το 1912 από πατέρα Αυστροεβραίο και μητέρα Αυστριακή, καθολική. Τα γερμανικά ήσαν λοιπόν η μητρική του γλώσσα, καθώς και η γλώσσα της εκπαίδευσής του: δεν θα τα εγκαταλείψει ποτέ, ούτε όταν ως Jean Améry (εκγαλλισμός του ονόματός του) θα συγγράψει το εκτενές έργο του (8 τόμοι τα *Απαντά* του). Από το 1939, λίγο μετά την προσάρτηση της Αυστρίας στο Γ' Ράιχ, είχε καταφύγει στο Βέλγιο, όπου και συνελήφθη το 1943 ως μέλος της Βελγικής Αντίστασης, βασανίστηκε από την Γκεστάπο στο Φορτ Μπρέεντονκ και έπειτα εκτοπίστηκε ως εβραίος στο Άουσβιτς, όπου έμεινε ένα χρόνο. Ακολουθώντας τις «πορείες του θανάτου» γνώρισε τον εγκλεισμό στο Μπούχενβαλντ και μετά στο Μπέργκεν Μπέλζεν, όπου η απελευθέρωση τον βρήκε ακόμη ζωντανό στις 15 Απριλίου 1945.

Η πρώτη φορά που ο Αμερί θα μιλήσει για την εμπειρία του είναι στη δίκη των εγκληματιών του Άουσβιτς στη Φραγκφούρτη το 1964. Ο προφο-

ρικός λόγος θα αποδεσμεύσει και τον γραπτό. Το 1966 θα εκδοθεί το δοκίμιό του, αποτελώντας ένα από τα πρώτα κείμενα που θα δουν το φως, αφού η πρώτη εικοσαετία ήταν -πλην εξαιρέσεων- μια εποχή σιωπής. Η αρχική του πρόθεση όταν ξεκίνησε να γράφει ήταν, όπως δηλώνει στον πρόλογο, «να ξεκαθαρίσει μέσα του ένα συγκεκριμένο θέμα: τη θέση του διανοουμένου στο στρατόπεδο συγκέντρωσης». Και πράγματι η ανάλυση αυτή κατέχει σημαντική θέση στο δοκίμιο. Όμως «με την ολοκλήρωση του δοκιμίου για το Άουσβιτς φαίνεται πως είχαν λυθεί τα μάγια. Ξάφνου τα πάντα ήθελαν να ειπωθούν».

Ο ευάλωτος και ο οπλισμένος

Ποια όμως είναι τα πάντα; Πρώτα πρώτα η αδυναμία του αστού, αγνωστικιστή διανοουμένου (όπως ο ίδιος), που προέρχεται κατευθείαν από την παράδοση του Ουμανισμού και του Διαφωτισμού, άρα δεν μοιράζεται καμία θρησκευτική πίστη και δεν έχει στρατευθεί στην κομμουνιστική ιδεολογία, μέσα στο στρατοπεδικό σύμπαν. Ο διανοούμενος αυτός, οπλισμένος για τη ζωή στις δημοκρατίες της Δύσης, βρίσκεται απόλυτα άοπλος στον κόσμο του Άουσβιτς. Πιο ευάλωτος από τον απαίδευτο χειρώνακτα, που είναι καλύτερα οπλισμένος απ' αυτόν για να αντιμετωπίσει αυτή την πραγματικότητα, την οποία ο διανοούμενος αδυνατεί να δεχθεί, μαθημένος να κρίνει και να αμφισβητεί. Αλλά και όλη η κουλτούρα της οποίας είναι φορέας, η ποίηση, η φιλοσοφία, τα έργα της Αναγέννησης, η μουσική, αδυνατεί εκείνη τη στιγμή να του προσφέρει την όποια βοήθεια. Η νίκη του σώματος επί του πνεύματος είναι σαρωτική. Μία από τις ελάχιστες στιγμές που αναδύεται μέσα του «ένα χάος από περιεχόμενα βιβλίων, από γνώριμα αποσπάσματα μουσικής» είναι

η στιγμή που ένας νοσοκόμος τού δίνει να φάει ένα ολόκληρο πιάτο με γλυκό σιμιγδάλι. Πώς να μη σκεφτούμε τη μικρή μαντλέν του Προυστ;

Το πένθος για τη γερμανική γλώσσα

Με μητρική γλώσσα τα γερμανικά και βασική κουλτούρα τη γερμανική ο Ζαν Αμερί ένιωθε ότι τον είχαν αποστερήσει απ' ό,τι είχε και δεν είχε, από κάθε διανοητική αποσκευή του. Γράφει σχετικά: «Στο Άουσβιτς το απομονωμένο άτομο ήταν εξαναγκασμένο να εγκαταλείψει ολόκληρη τη γερμανική κουλτούρα, συμπεριλαμβανομένων του Durer και του Reger, του Gryphius και του Trakl, στα χέρια και του τελευταίου άνδρα των Ες Ες». Μπορεί ο Λέβι να έχει επισημάνει πόσο χρήσιμη ήταν η γνώση γερμανικών για την επιβίωση στο στρατόπεδο, αφού όλες οι διαταγές δίνονταν στα γερμανικά. Αν όμως η στοιχειώδης γνώση της γερμανικής μπορούσε να χρησιμεύσει στην άμεση κατανόηση παραγγελμάτων, το πένθος για τη γερμανική γλώσσα ήταν ένα ιδιαίτερο τραύμα για τους γερμανοθρεμμένους εβραίους. Ότι ως τότε στηρίζε και συγκροτούσε τον γερμανόφωνο εβραίο διανοούμενο βούλιαζε μαζί με το Άουσβιτς. Αυτή την απάνθρωπη συνθήκη, αυτό το τεράστιο πένθος αφηγείται ο Αμερί

[Η κα Οντέτ Βαρών-Βασάρ είναι ιστορικός. Από τις εκδόσεις της Εστίας θα κυκλοφορήσει το βιβλίο της «Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης. Κείμενα για τη γενοκτονία των Εβραίων». Το παραπάνω άρθρο δημοσιεύτηκε στο «Βήμα», 23.1.11].

στις σελίδες του δοκιμίου του με τον υπαινικτικό υπότιτλο: *Απόπειρες ενός εκμηδενισμένου να υπερβεί το ανυπέβλητο.*

Το άλλο μείζον και δυστυχώς ακόμη επίκαιρο ζήτημα που πραγματεύεται είναι τα βασανιστήρια. Θα περιοριστώ σε δύο φράσεις του: «Ο βασανισμός είναι το πιο τρομακτικό βίωμα που φέρει μέσα του ένας άνθρωπος» και «Όταν παύουμε να ελπίζουμε σε οποιαδήποτε βοήθεια, η παραβίαση της σωματικής μας οντότητας από τον άλλον μετατρέπεται συνολικά σε μια πράξη υπαρξιακού εκμηδενισμού». Γι' αυτό και ο Αμερί θεωρεί τελείως άστοχο τον περίφημο ορισμό της Χάνα Άρεντ για την κοινοτοπία του κακού, υποστηρίζοντας πως «όταν η εμπειρία αποκτάται κάτω από ακραίες συνθήκες, καλό είναι να μη γίνεται λόγος για κοινοτοπία».

Είναι βέβαιο ότι δεν θα είχαμε αυτό το βιβλίο σήμερα στην εξαιρετική ελληνική του μετάφραση αν ο Γιάννης Καλιφατίδης, μεταφραστής του Ζέμπαλντ, δεν έφτανε στον Αμερί μέσω των δύο λαμπρών δοκιμίων του Ζέμπαλντ τα οποία και παρατίθενται στο τέλος του βιβλίου ολοκληρώνοντας την έκδοση. Το εγχείρημα του Καλιφατίδη μάς υπενθυμίζει ότι ο μεταφραστής είναι όντως ένας διανοούμενος.

Αντισιωνισμός και Αντισημιτισμός

Σε συνέντευξη που πήρε ο Ιάκωβος Σιμπή από τον παγκόσμια γνωστό ως φιλελεύθερο πνεύμα Ισραηλινό συγγραφέα Άμος Οζ, στην επιθεώρηση «The Athens Review of Books» (Ιανουάριος 2011), τέθηκαν και τα παρακάτω ερωτήματα:

Ερώτηση: Άραγε ο αντισιωνισμός είναι αντισημιτισμός; Ή ο αντιισραηλινισμός είναι αντισημιτισμός;

Απάντηση: Όχι πάντα. Υπάρχει θέση για εύλογη κριτική κατά του Ισραήλ. Και εγώ πολλές φορές ασκώ σκληρή κριτική στο Ισραήλ. Οι εποικισμοί που κάνει το Ισραήλ στις περιοχές που κατοικούνται από

Παλαιστίνιους είναι, κατά τη γνώμη μου, αρνητικό και όχι ηθικό πράγμα. Ο καθένας μπορεί να τα πει αυτά και να μη θεωρηθεί αντισημίτης. Πού βρίσκεται το όριο ανάμεσα στην κριτική του Ισραήλ και τον αντισημιτισμό; Όταν κάποιος κριτικάρει το Ισραήλ για πράξεις του είναι θεμιτό. Άνθρωπος που μιλάει για τον χαρακτήρα των Εβραίων είναι αντισημίτης. Όποιος λέει πως οι Εβραίοι χαρακτηρίζονται από αυ-

τό ή από εκείνο είναι αντισημίτης. Ακόμα και αν λέει για τους Εβραίους καλά πράγματα. Ακόμα και αν λέει για τους Εβραίους πως είναι διάνοιες.

Ερώτηση: *Σχετικά με αυτήν την αναλογία. Σε πολλές ελληνικές γελοιογραφίες παρουσιάζουν τον Ισραηλινό με γένια και με φαβορίτες, σαν τους φανατικούς ορθόδοξους Εβραίους, να φοράει κράνος με το άστρο του Δαβίδ. Μάλιστα σε μια γελοιογραφία υπήρχε και ο Χριστός σταυρωμένος δίπλα στις ξιφολόγχες αυτών των Ισραηλινών. Τι θα έλεγες για μια τέτοια γελοιογραφία;*

Απάντηση: θα έλεγα πως είναι αντισημιτική γελοιογραφία, διότι ανασύρει το στερεότυπο του Εβραίου ως του σταυρωτή του Χριστού. Και, πρώτον, θέλω να πω πως τον Χριστό δεν τον σταύρωσαν οι Εβραίοι, οι Ρωμαίοι τον σταύρωσαν. Δεύτερον, ακόμα και αν κάποιος Εβραίος ή κάποιοι Εβραίοι τον σταύρωναν πριν 2.000 χρόνια, αυτό δεν είναι ευθύνη των Εβραίων που ζουν σήμερα. Και, τρίτον, κάθε χρήση θρησκευτικού

στερεοτύπου και θρησκευτικού μίσους ως μέσου στην πολιτική αντιπαράθεση αποτελεί ρατσισμό.

Ερώτηση: *Κάποτε στην Ελλάδα μίλησα με μια γνωστή δημοσιογράφο που όταν ανέφερα τη λέξη Σιωνισμός έκανε μια γκριμάτσα που με ανάγκασε να εξηγήσω τι είναι αυτό το πράγμα που λέγεται Σιωνισμός. Αν ρωτούσα εσένα -εσύ αυτοχαρακτηρίζεσαι ως Σιωνιστής- τι είναι αυτό το πράγμα που λέγεται Σιωνισμός;*

Απάντηση: Δες. Σιωνισμός είναι επίθετο και όχι μικρό όνομα. Υπάρχουν Σιωνιστές που είναι φασίστες, και υπάρχουν Σιωνιστές που είναι μαρξιστές, υπάρχουν Σιωνιστές θρησκοί και υπάρχουν Σιωνιστές άθρησκοι, υπάρχουν Σιωνιστές που πρεσβεύουν επεκτατισμό και υπάρχουν Σιωνιστές φιλειρηνιστές. Για μένα ο όρος Σιωνισμός έχει μία και μοναδική σημασία: και ο εβραϊκός λαός έχει δικαίωμα για πατρίδα όπως όλοι οι λαοί. Τελεία και παύλα. Κάθε τι πέραν τούτου δεν περιέχεται στον Σιωνισμό μου. Είναι ο Σιωνισμός μου από το άλφα ως το ωμέγα.

Δυο σύγχρονοι Έλληνες λογοτέχνες για τον αντισημιτισμό

Όπως λέει μια εβραϊκή παροιμία, «ο διάβολος κρύβεται στις λεπτομέρειες», το ίδιο νομίζω και ο αντισημιτισμός.

Νίκος Δαββέτας

Συγγραφέας του μυθιστορήματος
«Η Εβραία νύφη»

☆☆☆

Τί με ώθησε; Για να αρχίσω με το θέμα της εβραιοφοβίας, γιατί μάλλον είναι μια πιο σύγχρονη λέξη από τον αντισημιτισμό: με έβγαλε έξω από τα ρούχα μου η δικαστική υπόθεση γύρω από το αντιεβραϊκό πόνημα του Πλεύρη, οι ευρωπαϊκές αρνήσεις του Ολοκαυτώματος, και προφανώς οι νέες αντιεβραϊκές εκδηλώσεις που έχουν αρχίσει να συμβαίνουν ανά την Ελλάδα, στα Γιάννενα, στη Θεσσαλονίκη, στα Χανιά κ.λπ. Είχα θεωρήσει -αφελώς προφανώς, γιατί είμαστε και αφελείς εμείς οι συγγραφείς καμιά

φορά- ότι αφού συνέβη το έγκλημα του Ολοκαυτώματος, όλοι πλέον θα το είχαμε δεχτεί έτσι, και ότι σαν έγκλημα θα είχε τακτοποιηθεί στο συλλογικό υποσυνείδητο. Το ότι επανέρχεται η άρνησή του στο ελληνικό προσκήνιο, το ότι έχει αναπτυχθεί και οργανωθεί πλέον ο νεοφασισμός στη χώρα μας, με τάραξε. Προσπάθησα λοιπόν, και μέσα από αυτό το βιβλίο, να διερευνήσω περί τίνος πρόκειται (γιατί προφανώς έτοιμες απαντήσεις δεν έχει κανείς μας). Επίσης, αισθάνθηκα ότι κάπως έπρεπε να κινητοποιηθώ, κάπως να αντιδράσω σε αυτό που πάει παράλληλα με ένα μεγάλο συντηρητισμό και ανευθυνότητα, κυρίως όμως με την στροφή των σημερινών κοινωνιών προς τα άκρα, δεξιά και αριστερά άκρα.

Ρέα Γαλανάκη

Συγγραφέας του μυθιστορήματος
«Φωτιές του Ιούδα, στάχτες του Οιδίποδα»

Συνάντηση στην Ουγγαρία*

Του ΑΛΜΠΡΕΧΤ ΓΚΕΣ

Ηταν τότε που γλιτώσαμε από τον πολωνικό χειμώνα, εκείνον τον δριμύ, γκριζόασπρο χειμώνα, στις αρχές του 1944. Μία διαταγή πορείας μας είχε αποσπασει στην Ουγγαρία, μία διαταγή που τη νιώσαμε σαν σωτηρία ενόψει της επέλασης των ρωσικών στρατευμάτων προς το Λέμπεργκ.⁽¹⁾ Δέκα μέρες είχαμε πεζοπορήσει και ήδη μας φαινόταν σαν να βρισκόμασταν σε άλλον πλανήτη. Εκεί πέρα η έναρξη του Πάσχα είχε και πάλι φέρει χιόνι, εδώ όμως, αυτές τις πρώτες μαγιάτικες μέρες, ήταν ήδη καλοκαίρι, ουγγαρέζικο καλοκαίρι, αναγάλιασμα και ξεχειλίσμα χαράς. Λουλούδια σε όλους τους κήπους, χρώματα σε όλα τα δρομάκια, ευθυμία κάτω από τον ουρανό.

Βέβαια ούτε κι εδώ ήταν αυτή η ευθυμία ανέφελη, το βλέπαμε πολύ καλά, ούτε και ήταν ανέμελη. Οι Ούγγροι ολόγυρά μας δεν μας αντίκριζαν λιγότερο τρομαγμένοι, και το αν ερχόμασταν ως σύμμαχοι ή ως εχθροί δεν ήταν για πολύν καιρό ακόμη βέβαιο πώς το εννοούσαν οι αφέντες των χωρών. Τι φέρνετε μαζί σας και τι σας ακολουθεί; Σίγουρα αγγλικές αεροπορικές επιθέσεις. Και πότε θα βρίσκεται η Ερυθρή Στρατιά στο πέρασμα Ντούκλα;

Ήταν επίσης η πρώτη φορά που ξανασυναντούσαμε Εβραίους, καλοντυμένους Εβραίους. Τους αναγνώριζες από δέκα μέτρα απόσταση, γιατί κι εδώ τους είχε επιβληθεί το καταραμένο σήμα, το κίτρινο αστέρι. Έπρεπε να εγκατασταθούμε σε μια σημαντική πόλη· παράδεισος του κρασιού και των δημητριακών έμοιαζε να είναι το τοπίο στην κοιλάδα του Τάις. Οργανώνονταν στρατώνες, κι έγινε για μας η επίταξη μερικών δωματίων στα εβραϊκά αρχοντόσπιτα. Οδός Σάντορ Πέταιφι⁽²⁾ 11 - αυτό διάβασα στο δελτίο του καταλύματός μου - κι από κάτω το όνομα δόκτωρ Λάγιος. Βγήκα έξω σε αναζήτηση του δρόμου ενώ σκεφτόμουν τον Πέταιφι, τον Ούγγρο Γκαίτε, κι ευχόμουν να γνωρίσω κάτι από το έργο του.

* Τίτλος του πρωτοτύπου: «*Begegnung in Ungarn*».

Αριθμός 11· εν πρώτοις δεν υπήρχε εκεί παρά ένας γυμνός τοίχος στο ύψος ισογείου σπιτιού και μία ψηλή, κλειστή πύλη αυλής ή κήπου· τίποτα που να σε προσκαλεί με την πρώτη ματιά. Μόλις όμως διάβαινες την πύλη, αντίκριζες έναν πολύ περιποιημένο κήπο κι ένα αστικό σπίτι, που τα παράθυρα και οι πόρτες του έβλεπαν σ' έναν περιφραγμένο αυλόγυρο με κρίνα και τριανταφυλλίες. Ανέβηκα μερικά σκαλοπάτια κι έφτασα μπρος στο κατώφλι της εισόδου. Η πόρτα άνοιξε, και δύο άντρες, πατέρας και γιος προφανώς, έστεκαν απέναντι μου· ήταν οι οικοδεσπότες, γιατροί κι οι δυο τους, όπως το πιστοποιούσαν οι επαγγελματικές πινακίδες τους.

«Χαίρετε». Αρκετά δειλά ανταλλάσσουμε το χαιρετισμό και αναφέρουμε όνομα και ιδιότητα. Η συνεννόηση είναι εφικτή. Οι Εβραίοι είναι σχεδόν τα μοναδικά άτομα σε τούτο το τμήμα της χώρας που κατέχουν τη γερμανική γλώσσα. Ακούν σε ποια τάξη ανήκω, και ο γέρος παίρνει το θάρρος να πει: «Είμαστε πολύ ευχαριστημένοι που θα έχουμε του λοιπού έναν ιερωμένο στο σπίτι μας». Μικρή υπόκλιση. Δεν μας είχαν δώσει καμιά εντολή για το πώς θα έπρεπε να συμπεριφερόμαστε... και τι θα μπορούσαν άλλωστε να μας είχαν υποδείξει; Σε παρόμοιες περιστάσεις ο καθένας δρα σύμφωνα με την ενδόμυχη ζωή του.

Με οδηγούν στο δωμάτιο που μου έχει παραχωρηθεί, ένα πολύ μεγάλο, απρόσωπο δωμάτιο· σκοτεινή, ψυχρή μεγαλοπρέπεια. Παραδόξως, από την πρώτη κιόλας στιγμή, όλα έχουν μια γεύση αναχώρησης, αποχωρισμού, τέλους. Με πιάνει σύγκρουση και ή μέρα είναι λαμπερή. Ένα ωραίο πράσινο χαλί καλύπτει όλο σχεδόν το δάπεδο, οι ντουλάπες είναι βαριές, παλιές και σκοτεινές· είναι κλειστές και δίνουν την αίσθηση πώς είναι γεμάτες.

Έρχεται ο νεωκόρος μου, και τακτοποιούμεστε κουτσά στραβά. Κατ' ουσίαν δεν υπάρχει πουθενά αρκετή θέση για τα προσωπικά μου πράγματα, τα βιβλία στέκονται πάνω στη μαρμάρινη πλάκα ενός

μπουφέ. Ο Σβίνγκχάμμερ, ο εξυπηρετικός στρατιώτης, επικρίνει με σκληρές λέξεις την κατάσταση αυτή· εγώ βέβαια αντιλαμβάνομαι πώς είμαι ανίκανος να εκφράσω καν επιθυμίες σ' αυτό το σπιτικό, πόσω μάλλον διαταγές και αυθαίρετες νουθεσίες.

«Ας βολευτούμε τώρα έτσι» λέω· «τα πράγματα θα μπουν τελικά σε κάποια σειρά».

Σε μία ώρα έχουμε κάνει τα σημαντικότερα στο δωμάτιο. Άπλετο, χρυσό φως φέγγει πια μέσ' από το παράθυρο, φως κιάλας του δειλινού· βραδιάζει. Κάποιος χτυπάει την πόρτα. «Εμπρός!»

Οι δύο γιατροί μπαίνουν μέσα. Ο πατέρας, εβδομηντάρης, όπως θα μπορούσε να το σκεφτεί κανείς, αλλά με το σκληρό σφρίγος της φυλής του· και με μεγάλα, σκούρα, οδυνηρά θολωμένα μάτια. Ο γιος, ένα κεφάλι ψηλότερος από τον πατέρα του, με απалότερα χαρακτηριστικά, ένας άντρας της ηλικίας μου. Με ρωτούν αν τα βρήκα όλα όπως τα ήθελα, και να τους πω αν μου λείπει ακόμη τίποτα. «Ο κύριος πάστορας πρέπει να αισθάνεται καλά εδώ».

Μουρμουρίζω κάτι για το μήπως θα μπορούσε να ελευθερωθεί κανένα ράφι σε καμιά ντουλάπα για τα εσώρουχά μου.

«Μα δεν έγινε ακόμη αυτό; Τι παράλειψη! Συγχωρήστε μας. Δεν υπάρχει καμιά γυναίκα εδώ στο σπίτι, εκτός από μιά παραδουλεύτρια που έρχεται τα πρωινά για μερικές ώρες. Είμαι χήρος, και ο γιος μου είναι ακόμη ανύπαντρος. Θα σας κάνουμε αύριο χώρο. Φυσικά, κι αυτό πρέπει να γίνει. Συγχωρήστε μας».

Προφέρω κάτι το ευγενικό, κάποια λέξη ευχαριστίας. Τώρα πισωγυρίζουν οι δύο τους κάπως διαστακτικά προς την πόρτα.

Και να που πέφτει η ερώτηση μες στο δωμάτιο· την περίμενα άλλωστε με βεβαιότητα: «Θα μας προστατέψετε, κύριε πάστορα, δεν είν' έτσι;»

Τί ερώτηση, Χριστέ και Κύριε! Τι αντίληψη! Ξέραμε βέβαια, ο καθένας μας με τον τρόπο του, τί υπονοούσε αυτή η ερώτηση. Ξέραμε ότι τελείως διαφορετικές στρατιωτικές μονάδες θα εισβάλλανε πίσω μας, ακολουθώντας μας κατά πόδας· όχι άνθρωποι του στρατιωτικού νοσοκομείου, άλλα κομάντος του θανάτου. Για πόσον καιρό ακόμη θα αναμέναμε την εγκληματική κτηνωδία των εβραϊκών διωγμών;

Ίσως ένα μήνα ακόμη ή ακόμη και δύο το πολύ. Και τότε θα οφείλω να τους προστατέψω; Συγκινητική προσδοκία, στενόχωρη αντίληψη.

Τί θα 'πρεπε ν' απαντήσω; Αποκρίθηκα: «Εγώ ανήκω στον Ερυθρό Σταυρό. Είμαστε, ξέρετε, ένα στρατιωτικό νοσοκομείο. Από εμάς δεν θα σας συμβεί κανένα κακό». Λόγια, υπεκφυγές. Το ήξεραν εξίσου καλά με μένα.

Ξανάρχισαν: «Το βλέπετε δα ότι πρέπει να φοράμε το αστέρι όταν βγαίνουμε έξω στο δρόμο. Θα υπάρξουν περιορισμοί στο ιατρείο, αλλά και αλλού. Φοβόμαστε πώς όλ' αυτά είναι απλώς η αρχή για τα χειρότερα, δεν ξέρουμε...».

Μα ναι, δεν ήξεραν. Εμείς -τί έτρεχε με μας; Μήπως ξέραμε κι εμείς; Όχι, ούτε κι εμείς ξέραμε πολλά. Ερχόμασταν, βέβαια, από την Ουκρανία, είχαμε ακούσει τρομακτικά, ανείπωτα πράγματα μόνο από μακριά κι εντούτοις αρκετά κοντά. Νύχτες εξανθηματικού τύφου στο στρατιωτικό νοσοκομείο, νύχτες ξαγρύπνιας μου έρχονταν στο νου. Ομολογίες εκείνων που ψήνονταν στον πυρετό, και των τρελών. Πόσο σκυθρωπός κοίταζε συνεχώς ο αστυνομικός των SS με τις μόνιμες παραισθήσεις, όταν έμπαινα στον μικρό θάλαμο των ασθενών, τις πρώτες μέρες, τότε που η αρρώστια του έμοιαζε αθώα. Έπειτα τον κατέβαλε κι αυτόν ο πυρετός, κόκκινος συναγερμός, και φώναζε μες στην αρρωστημένη νύχτα σπαράγματα προτάσεων, που έπρεπε κάνεις να τις ανασυνθέσει, όπως: «Όχι - όχι - μην πυροβολείτε, παρακαλώ-αφήστε, πάντοτε βοηθούσα»... υστέρα πάλι: «Γδυθείτε - γυμνοί - γυμνές γυναίκες - όλοι κατάχαμα -μπρούμυτα». Ένα δράμα μονάχα ήταν εκείνη τη βραδινή ώρα του ουγγαρέζικου Μάη. Ένα λεπτό φρίκης...

Στέκονταν εκεί, πατέρας και γιος. Γιατροί και οι δύο. Έξυπνα πρόσωπα, πρόσωπα γεμάτα πόνο. Εβραίοι. Στίχοι με κατέκλυσαν, οι στίχοι του Φράντς Βέρφελ για την εβραϊκή μοίρα:

*Εγώ ο ίδιος, δίχως λαό, δίχως τόπο,
Στηρίζω πια στο χέρι μου το μέτωπο.*

Το φως δείχνει πως είναι πια ώρα να χωρίσουμε. Είναι τόσο βαθιά χρυσό όπως σπανιότατα το βλέπεις καμιά φορά σε μας, εκεί πέρα στη Γερμανία. Ακόμη διακρίνεται από το μέρος όπου στέκομαι ο τρούλος της συναγωγής. Μου έρχεται η σκέψη ότι

εδώ, σ' αυτήν τή χώρα, το να είσαι Εβραίος σημαίνει συγχρόνως να είσαι Ισραηλίτης, μέλος της Παλαιάς Διαθήκης, και του Νόμου του Μωυσή, του Δαβίδ, του Ιερεμιά. Πάντοτε ο Ιερεμίας.

Κι έπειτα λέω ξαφνικά, μες στη σιωπή: «Σεμά, Ισραήλ, Αδονάι ελοένου Αδονάι εχάντ»· το παλαιό εκείνο: «Άκου, Ισραήλ, ο Κύριος ο Θεός μας, ο Κύριος είναι ένας» — τις λέξεις που είχαν άλλοτε γράψει στον καρπό τους, τις πανηγυρικές λέξεις της Διαθήκης τους· της δικής τους και δικής μας Διαθήκης.

Τότε συνέβη το έξη: δεν είχα καλά καλά προλάβει να ξεστομίσω τις λέξεις αυτές, δεν είχαν καλά καλά αντηχήσει σε τούτο εδώ το ουγγαρέζικο δωμάτιο οι εβραϊκές λέξεις, και μια συγκίνηση καταλαμβάνει και τους δυό. Δάκρυα πλημμυρίζουν τα μάτια του πατέρα, ενώ ο γιος κοιτάζει προς εμένα με συγκλονισμένη θέρμη. Έρχονται προς το μέρος μου. Μου δίνουν το χέρι. Καθετί το άγνωστο και ο φόβος - όλα καταποντίστηκαν. Ο Κύριος ο Θεός μου, ο Κύριος είναι ένας.

[Ο Αλμπρεχτ Γκές (Albrecht Goes) (Langenbeutingen της Βυρτεμβέργης, 1908, Στουτγάρδη, 2000), ήταν Γερμανός ποιητής και διηγηματογράφος, που άσκησε από το 1930 ως το 1952 το λειτούργημα του πάστορα. Κατά τη διάρκεια μάλιστα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου υπηρέτησε ως πάστορας σε στρατιωτικά νοσοκομεία και φυλακές. Απ' αυτή την εμπειρία του άντλησε τη θεματική σημαντικότερου τμήματος του έργου του. Η μετάφραση έχει γίνει από τον κ. Φοίβο Πιομπίνο. Το κείμενο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Νέα Πορεία, Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2006].

Υποσημειώσεις:

- (1) Λεμβέργη (πολων. Lwow, προφ. Λβούφ)· την εποχή που εκτυλίσσεται το περιστατικό του διηγήματος, ήταν πόλη της πολωνικής Γαλικίας, σήμερα όμως ανήκει στην Ουκρανία (Σ.τ.Μ.).
- (2) Sandor Petöfi (1823-1849)· ο κατεξοχήν εθνικός ποιητής της Ουγγαρίας (Σ.τ.Μ.).

Η κρυμμένη ρίζα του αντισημιτισμού

Συνέχεια από τη σελ. 2

ΑΝΤΙΘΕΤΩΣ χιλιάδες ιεραπόστολοι, επί αιώνες, αναλώνουν την ζωή τους (μέχρι σήμερα) -αλλά και την ζωή εκατομμυρίων απίστων- στον αγώνα της σωτηρίας της ψυχής -αμφοτέρων. Και η χριστιανική θρησκεία όμως φέρεται άρρηκτα συνδεδεμένη με το Ισραήλ, και επικαλύπτεται. Οι «Δέκα Εντολές», που καλούμεθα άπαντες να τηρούμε, παρεδόθησαν από τον Θεό στον Μωυσή, προς γνώσιν και συμμόρφωσιν των Εβραίων. Ακόμη σήμερα ακούει κανείς στην εξόδιο ακολουθία την ευχή να αναπαύσει ο Κύριος τον τεθνεώτα «εν κόλποις Αβραάμ». Οι περισσότεροι δεν το σκέπτονται όταν το ακούνε, αλλά σε μερικούς προκαλεί περιέργεια. Πόσο μάλλον όταν ιεραπόστολοι προσπαθούν να εξηγήσουν την άμεση σχέση της εβραϊκής παραδόσεως (γενεές δεκατέσσερεις κ.τ.λ.) σε κατοίκους της Πολυνησίας όπου η πατρότης ήταν ασαφής λόγω των χαλαρών αντιλήψεων περί τα ερωτικά, τα οποία δεν θεωρούντο αμαρτωλά. Από την άλλη πώς να εξηγήσει κανείς σε κατοίκους των τροπικών την ευχή αναπαύσεως εις τόπον χλοερών, ή στους Εσκιμώους τον τόπον αναψύξεως ως ιδανικό. Είναι φανερό ότι αυτά μαζί με το τελετουργικό γύρω από τον χειμώνα, την άνοιξη κ.τ.λ. αφορούν μόνο τις εύκρατες ζώνες της Υψηλίου. Όπως επίσης η όλη αναφορά προς το «επάνω» ως καλό («άνω σχώμεν τας καρδίας», «ανελήφθη εις τους ουρανούς» κ.τ.λ.) προϋποθέτει άγνοια της σφαιρικότητας και περιστροφής της Γης. «Άνω» είναι το καλό. Αλλά «κάτω» η Αυστραλία.

ΔΙΣΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ ΑΝΘΡΩΠΩΝ κάθε φυλής, σε όλους τους τόπους, έχουν ενστερνισθεί την χριστιανική θρησκεία, με διαφόρους βαθμούς πίστεως, παραλλαγές αλλά και υποβόσκοντα υπολείμματα αρχαίων θρησκειών. Η πιο δυναμική από πλευράς συνοχής και πειθαρχίας είναι η Καθολική Εκκλησία. Δεν μπορεί όμως να μην παρατηρήσει κανείς την ομοιότητα της ενδυμασίας των μοναχών με τον μεσανατολικό τρόπο (μέχρι σήμερα) αλλά και το κάλυμμα της κορυφής της κεφαλής των Καρδινάλιων, και του Πάπα, που είναι το εβραϊκό «yarmulke». Εμφανέστερη όμως -ευτυχώς- η τεράστια διαφορά μεταξύ της Καθολικής Εκκλησίας, και των άλλων, στην θεώρηση του κάλλους και τον ύμνο του ανθρωπίνου σώματος ειδικότε-

ρα. Μέσω της Καθολικής Εκκλησίας, επέζησε στην Αναγέννηση η συνέχεια της ελληνικής αισθητικής και τέχνης, που είχε διασωθεί στα ρωμαϊκά αντίγραφα ελληνικών αγαλμάτων χάρις στην Ελληνολατρεία των Ρωμαίων. Πολλά έργα του Μιχαήλ Αγγέλου -ζωγραφικά και γλυπτά- δείχνουν σώματα τελείως γυμνά, εντός εκκλησιών. Πολλά αγάλματα Αγίων, και των δύο φύλων, είναι αποκάλυπτα αισθησιακά. Ενώ εκείνο της Αγ. Τερέζας παραμένει η πιστότερη αναπαράσταση οργασμού στην τέχνη.

ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ παρουσιάζονται, συνήθως, ως ισχνοί γενειοφόροι γέροντες, ενώ ο Ιησούς μάς επιβλέπει ως βλοσυρός μελαψός Παντοκράτωρ, κατά πολύ εντυπωσιακό τρόπο, σε αντίθεση προς τον γλυκύ ξανθό γαλανομάτη των δυτικών όπου η πρόθεσίς του ήταν ο οίκτος (pieta).

ΣΧΕΔΟΝ ΤΟ ΣΥΝΟΛΟ της ανθρωπότητας πιστεύει σε μία θρησκεία, με δόσεις δεισιδαιμονίας, κατά περίπτωση. Ανέκαθεν. Προφανώς η πίστις στο υπερπέραν ή σε δυνάμεις και οντότητες αόρατες (εκτός εκστατικών καταστάσεων) αλλά υπαρκτές εκ των «σημείων» της εποπτείας και των παρεμβάσεων εις τα γήινα, καλύπτει την ισχυρότερη ψυχολογική ανάγκη του ανθρώπου. Η ανάγκη αυτή είναι η αντιμετώπιση της ανυπαρξίας μετά θάνατον. Το μηδέν και το ανύπαρκτο είναι αφόρητες έννοιες. (Το «Angst» κατά Kirkegaard). Σε μικρότερο βαθμό, αλλά υπαρκτή, είναι η δυσκολία της παραδοχής ότι η ύπαρξις και παρουσία ενός εκάστου είναι άνευ σκοπού και «νοήματος». Κατά διαφόρους τρόπους, διάφοροι λαοί σε διαφορετικούς τόπους και εποχές αντιμετώπισαν αυτό το κενό. Μόνον οι Ινδικές θρησκείες -ενώ γέμισαν, και αυτές, τον κόσμο με πλήθος θεοτήτων- προσβλέπουν εις το τέλος της απολύτου ανυπαρξίας, ως ιδεώδες.

ΤΟ ΜΕΡΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ που κατεκτήθη από τον Χριστιανισμό είχε προηγουμένως διάφορες θρησκείες και θεούς συνυφασμένους με τον τόπο και την ιστορία κάθε λαού. Χθόνιους, κατά την έννοια της εντοπιότητας. Η πίστις στην ύπαρξη αυτών των θεών ήταν ισχυροτάτη όπως και η αντίστασις των πιστών στους διωγμούς τους από τους χριστιανούς, διωγμούς που αποσιωπούνται. Ελάχιστοι αρχαίοι ναοί διεσώθησαν. Οι πιστοί κατέφευγαν σε κρυφούς ναούς στην εξοχή -εξ ου ο όρος «παγανιστές»

(από το paganus, αγροτικός) ή το συκοφαντικό «ειδωλολάτρες» που δεν αξίζει σοβαρή συζήτηση, σήμερα, με τα καθημερινά φαινόμενα ειδωλολατρίας σε κάθε πανηγύρη. Συγχρόνως οι διωγμοί των χριστιανών έχουν καθιερωθεί από την χριστιανική παράδοση ως κατηχητική διδασκαλία ενώ η ιστορική έρευνα αποθαρρύνεται ως βλασφημία. Όχι πως δεν υπήρξαν, ιδίως επί Διοκλητιανού. Η έντασις των διωγμών και ο αριθμός των μαρτύρων διαφέρει ανά εποχή, αλλά η εικόνα παραμένει εκείνη του Χόλλυγουντ. Σημειώστε όμως ότι το μαρτύριο ήταν, και παραμένει, ακόμη, στην Μεσανατολική κουλτούρα ως η οδός προς τον Παράδεισο.

Η ΘΕΣΙΣ αυτού του κειμένου είναι ότι ο αντισημιτισμός είναι -υποσυνείδητη- αντίδρασις των εκχριστιανισμένων λαών στην επίθεση που υπέστησαν οι πατρογονικοί, αυτόχθονες και εντόπιοι θεοί τους, από την χριστιανική θρησκεία η οποία αναγνωρίζεται ως Εβραϊκή. Χαρακτηρισμός που δεν κάνει καμία σοβαρή προσπάθεια να αποκηρύξει. Η δύναμις των χθονίων θεών είναι πάντοτε υπαρκτή και αιωνία -όχι γιατί πιστεύουν πολλοί ότι θα συναντήσουν τον Απόλλωνα ή την Αθηνά, κατά τον τρόπο που αναφέρεται εις την επική και τραγική ποίηση, αλλά διότι οι αιτίες που δημιούργησαν αυτές τις οντότητες, και οι δυνάμεις που προσωποποιούν και συμβολίζουν, καλύπτουν ουσιώδεις και μεγάλες ψυχικές ανάγκες. Η ταύτισις και το αίσθημα της συγγενείας ενός λαού με τις δικές του θεότητες είναι ισχυροτάτη υπαρξιακή ανάγκη ταυτότητας. Γι' αυτό οι δυτικοί μορφοποιούν την Παναγία ως βόρειο-ευρωπαϊά, ξανθή γαλανομάτα. Όπως έγραψε ο Ξενοφάνης, οι άνθρωποι φαντάζονται τους θεούς τους κατ' εικόνα και ομοίωσιν. Η έλλειψη της Θεάς-Μητέρας, στα πρώτα χριστιανικά χρόνια, ήταν εντονότατη στους ευρωπαϊκούς λαούς, σε αντίθεση προς τους Μεσανατολικούς όπου ο μισογυνισμός διατηρείται ισχυροτάτος, και η Γυναίκα είναι αποδεκτή ως άνθρωπος κατά παραχώρησιν. Και όχι πάντοτε.

ΟΙ ΕΚΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΕΝΟΙ λαοί δεν κατηγορούν τους σημερινούς Εβραίους γιατί εσκότωσαν τον δικό τους Θεό. Τους καταλογίζουν τον πόλεμο και την έκλειψη των δικών τους προαιωνίων θεών.

[Εστία, 15.9.2010]

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΓΩΓΟΥ:

Τουρκικό Πολιτικό Ισλάμ και Ισλαμικά δίκτυα στη Γερμανία

(Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 2011)

Στο βιβλίο εξετάζονται, υπό το πρίσμα της γεωπολιτικής ανάλυ-

σης, ζητήματα καίριας σημασίας για το παρόν και το μέλλον της Γερμανίας και των ευρωπαϊκών κοινωνιών και κρατών, αναφορικά με την ένταξη των μουσουλμάνων στις κοινωνίες και τα κράτη της Ευρώπης, με την πολιτική διάσταση και δράση των ισλαμικών οργανώσεων στη Μέση Ανατολή και την Ευρώπη, με τα χαρακτηριστικά του πολιτικού Ισλάμ και των ισλαμικών οργανώσεων στη σύγχρονη Τουρκία και στη Γερμανία. Καταδεικνύονται οι δυναμικές ισχύος των ισλαμικών και ισλαμιστικών οργανώσεων στη Γερμανία και στην Ευρώπη και αναδεικνύονται το πλήθος, οι σχέσεις, οι ιδεολογικές αναφορές, η

δράση και η γεωπολιτική βαρύτητα των οργανώσεων του τουρκικού σουνιτικού Ισλάμ στη Γερμανία.

ΡΟΗ ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΥ:
Πλούς

(Εκδόσεις Αλφειός, Αθήνα 2011)

Ποιητική σύνθεση, υποδιαϊορούμενη σε αλληλένδετα υπομήματα, με απρόοπτη ή και ιδιότυπη χρήση λέξεων, οδηγούν τον αναγνώστη μέσω της ενιαίας εκφραστικής γραμμής σε συγκινήσεις και αισθήματα.

εξέδωσε σύντομο μελέτημα για τη συμβολή Ελλήνων Χριστιανών στη διάσωση Εβραίων συμπολιτών τους. Αναφέρονται επιγραμματικά σχετικές ενέργειες σε διάφορες περιοχές της χώρας και ιδιαίτερα στον Βόλο.

ΣΤΑΥΡΟΥ ΙΓΝΑΤΙΟΥ:
Ισραήλ. Το Έθνος,
η Χώρα και ο λαός
του Θεού

(Χριστιανικό Κέντρο Αθηνών,
Αθήνα 2005)

Όπως γράφει ο ίδιος συγγραφέας: «Πιστεύω ότι το έθνος του Ισραήλ είναι το πλέον αδικημένο έθνος στον κόσμο. Τα διάφορα έθνη, τα Μ.Μ.Ε. και πολλές φορές ακόμα και ο απλός κόσμος έχει κάτι να πει που δυστυχώς τις περισσότερες φορές δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

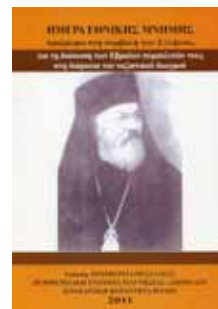
Σαν άνθρωπος και σαν θεολόγος αλλά πάνω από όλα σαν χριστιανός δεν μπορώ παρά να παρουσιάσω την αλήθεια.

Πιστεύω ότι η θέση μου είναι αντικειμενική διότι βασίζεται πρώτο, πάνω στην Αγία Γραφή και δεύτερο σε αδιάσειστα ιστορικά γεγονότα».

Έλληνες για Μνημείο Ολοκαυτώματος στις Η.Π.Α.

Για το Μνημείο του Ολοκαυτώματος που θα στηθεί στον παράλιο πεζόδρομο του Ατλάντικ Σίτυ των ΗΠΑ υπεβλήθησαν 715 συμμετοχές από 55 χώρες. Μεταξύ αυτών ήταν και η συμμετοχή της ελληνικής ομάδας που αποτελείται από τον Καθηγητή Θ. Καναρέλη και μέλη τους Υ. Kokkaly, Α. Τεγούση, Α. Καναρέλη και Γ. Πανέτσο. Η ελληνική πρόταση διακρίθηκε με εύφημο μνημία.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ:

Ημέρα Εθνικής Μνήμης

(Βόλος, 2011)

Με τη συμβολή της Ισραηλιτικής Κοινότητας Βόλου (επιμέλεια Ραφ. Α. Φρεζή) η Περιφέρεια Θεσσαλίας

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis str., 105 57 Athens, Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852

e-mail: hhkis@ath.forthnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of Issue 232, vol. 34 • April - June 2011

✓ In his contribution entitled **The Hidden Roots of Anti-Semitism**, well-known journalist Telemachus Maratos writes about the centuries-old religious and social legacies that have given rise to anti-Jewish feeling. References to Israel's Palestinian policy made with a real but barely concealed undertone of anti-Jewish feeling have exacerbated these legacies in recent times. In countries such as Greece, where the vast majority of people are Christians, traditional anti-Semitism readily finds supporters.

✓ The Christian festival of **Easter is a crucial point in relations with Jews** everywhere. For many centuries this most significant event has, as is only to be expected, been the focus of attention of research into theology, history, culture, anthropology, sociology and even politico-economics carried out by the greatest minds in human history. This issue contains studies on the anti-Jewish spirit and customs expressed in traditional celebrations associated with Christian Eastertide that are gradually becoming less extreme though not abandoned. The stance of Pope Benedict XVI is also given as expressed in volume two of his work “Jesus of Nazareth”, in which he says it is wrong to blame the Jews for Christ's crucifixion since it was the “Temple Elite” that brought it about.

✓ Prompted by the anniversary of the persecution of Greek **Jews from Komotini** in Thrace, Dr Vasilis Ritzaleos presents the story of the Jewish Kassavi family from Komotini, who were arrested in 1943 and taken to Treblinka extermination camp in Poland.

✓ Following the recent release in Paris of a new book with the title **Le Rabbin de Salonique – Rehabilitation du Grand Rabbin de Salonique**, which deals with the role played by Chief Rabbi Tsevi Koretz of Thessaloniki during the Holocaust, Dr Rafael Moisis looks into what has been written on the subject with new information in mind. He goes a long way towards reinstating the memory of Rabbi Koretz and also provides support for evidence given in Yomtov Yakoe's work.

✓ In an article entitled **Extreme Anti-Semitism, Extreme Silence**, well-known author Stavros Zouboulakis criticises the

administration of the Church of Greece for not admonishing the Metropolitan of Piraeus sufficiently for his disregard of decency in stating that, ‘Adolph Hitler was an instrument of worldwide Zionism and on the payroll of the famous Rothschild family solely so that he would put pressure on Jewish people to leave the good regions of Europe and go down to Israel to build the new empire.’

✓ **Yakovos Leon Moskovic**, now living in New York, writes the tragic story of his family, who lived in Thessaloniki before the war. The author's sister, a teacher by occupation, was subjected to such unimaginable torture and suffering by the Germans in 1944 that it drove their father insane. He eventually died in a mental hospital in Israel in 1968.

✓ Well-known author Jacqueline de Romilly, of Jewish descent, served Greek culture and literature to the point of self-denial. An article entitled **The young Jewish girl who fell in love with Thucydides** is about the contribution she made to keeping the Greek spirit alive.

✓ Odette Varon-Vassard presents the most significant piece of committed literature by Jean Améry entitled **Beyond Guilt and Atonement** [translated into English as **At the Mind's Limits**]. Améry was among the Auschwitz suicides and regarded this last act of life as the ultimate act of liberation.

✓ Two present-day Greek authors explain why, in their books, they write about and condemn events demonstrating anti-Jewish sentiments that have taken place in Greece in recent years. In conversation with Israeli author Amos Oz, internationally known for his liberal attitudes, author Iakovos Schiby discusses **what anti-Zionism and anti-Semitism are all about**.

✓ The issue also features a short story by German poet and short story writer Albrecht Gesch (died 2000) about **the life of Jewish people in Hungary** during World War II.

✓ Book reviews.

Translated from Greek by: Kay-Elvina Sutton. Cover illustration: Painting by E. Delacroix of Jacob wrestling with the Angel of God and being given the name Israel (Gen. 32: v 24-28). French postage stamp, courtesy of Stefanos Kazianis.

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. Δαυίδ Σαλιτέλ • ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: Γραφείο Δημοσίων Σχέσεων

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ: Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 210 - 32.44.315-8

E-mail: hhkis@ath.forthnet.gr • Internet site: <http://www.kis.gr> • Κωδικός εντύπου: 3502

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Τα ευνοήματα άρθρα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους.

Διανέμεται δωρεάν

Eurobank

Cards

Gold Eurobank MasterCard

Μια ανεκτίμητη συλλογή ολοκληρώνεται!

Τρεις κάρτες MasterCard, μία επένδυση Eurobank.

 210-95 55 555

